

Sisekaitseakadeemia
Politsei- ja piirivalvekolledž

Marko Oja

ALAEALISED ISIKUVASTASTE KURITEGUDE OHVRINA TAASTAVA
ÕIGUSMENETLUSE KONTEKSTIS PÄRNU NÄITEL

Lõputöö

Juhendaja:
Katy Esula, MA

Muraste 2014

ANNOTATSIOON

SISEKAITSEAKADEEMIA

Politsei-ja piirivalvekolledž	Kuu ja aasta: mai 2014
Töö pealkiri: Alaealised isikuvastaste kuritegude ohvrina taastava õigusmenetluse kontekstis Pärnu näitel Töö pealkiri võõrkeeles: Minors as victims in offences against the person within the context of restorative justice, using Pärnu town as an example	
Töö autor: Marko Oja	Olen nõus oma lõputöö kättesaadavaks tegemisega elektroonilises keskkonnas. Allkiri:
<p>Käesoleva lõputöö maht on 44 lehekülge. Viidatud allikate nimekirja kuulub 34 nimetust. Töös on 6 tabelit ja 7 joonist. Töö on kirjutatud eesti keeles ning võõrkeelne kokkuvõte on kirjutatud inglise keeles.</p> <p>Lõputöö eesmärgiks on anda ülevaade lepitusmenetlusest Eestis, alaealiste abistamise võimalustest läbi taastava õiguse ning teha ettepanekuid taastava õiguse kasutamiseks isikuvastaste kuritegude korral. Töös otsitakse vastust uurimisküsimusele – kuidas siduda ja kasutada taastavat õigusmenetlust alaealiste vastu toime pandud vägivallakuritegudega. Eesmärgist tulenevalt on uurimisülesanneteks: kirjeldada lepitusmenetluse kasutamist noorte isikuvastaste kuritegude ohvriks langemise korral; analüüsida noorte arusaamist taastavast õigusmenetlusest; anda ülevaade taastava õigusmenetluse rakendamise võimalustest alaealiste vastu suunatud vägivaldsete kuritegude korral; selgitada välja alaealistele vägivallakuriteo ohvrile abi andmise võimalused.</p> <p>Uurimismaterjali kogumisel lähtuti triangulatsioonist. Töös juhendatakse meetoditriangulatsioonist, milleks kasutatakse kvantitatiivset ankeetküsitlust, mida analüüsitakse statistiliselt ja kvalitatiivset struktureeritud intervjuud, mida analüüsitakse tematiseerimise teel.</p> <p>Uurimuse ülesannetest lähtuvalt jõuti järgnevate tulemusteni, et puudub kindel praktika, millised juhtumid peaks lahendama lepitamisega ning alaealistega seotud juhtumites kasutatakse lepitusmenetlust väga harva. Üle poole ankeetküsimustikule vastanud noortest saavad aru taastava õigusmenetluse mõistest ja põhimõtetest ja peaaegu kõik noortest oleks valmis osalema mingit tüüpi taastava õiguse programmis. Enamus alaealisi on nõus kurjategijaga ka ära leppima. Mitte ükski küsitluses osalenud noor ei arvanud, et ta ei saa taastava õigusmenetluse sisust ja eesmärgist aru. Noored pöördusid abi saamiseks esmajoones politseisse.</p>	
Võtmesõnad: alaealised isikuvastaste kuritegude ohvrid, taastav õigusmenetlus, lepitusmenetlus	
Inglise keelsed võtmesõnad: underage victim of a violent crime, restorative justice, appeasement	
Säilitamise koht: Politsei-ja piirivalvekolledži raamatukogu	
Kaitsmisele lubatud:	
Kolledži direktor:	Allkiri:
Vastab lõputöö nõuetele Juhendaja: Katy Esula	Allkiri:

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	3
1. ALAEALISED KURITEGUDE OHVRINA.....	6
1.1 Välised mõjutused alaealise ohvriks sattumisel.....	6
1.2 Ohvri iseloomulikud tunnused ja käitumine.....	10
2. TAASTAV ÕIGUSMENETLUS JA LEPITUSMENETLUS.....	12
2.1 Taastava õiguse mõiste ja eesmärk.....	12
2.2 Taastav õigus Kanada ja Hawaii näitel.....	15
2.3 Vahendajate roll taastavas õiguses.....	18
2.4 Lepitusmenetluse olemus ja sisu.....	19
3. UURIMISTULEMUSTE ANALÜÜS.....	22
3.1 Uurimismeetod ja valim.....	22
3.2 Ankeetküsitluste tulemused.....	24
3.3 Intervjuude tulemused.....	33
KOKKUVÕTE.....	38
SUMMARY.....	41
VIIDATUD ALLIKATE LOETELU.....	42
TABELITE JA JOONISTE LOETELU.....	45
LISA 1. Ankeetküsimustik.....	46
LISA 2. Intervjuude küsimused	50

SISSEJUHATUS

Meedias ilmub sageli uudiseid vägivalla kohta ja järjest enam on selle sisuks alaealiste vastu toime pandud füüsiline vägivald. Eestis ei ole erinevad vägivallakäsitlust puudutavad seisukohad ja vägivalla vähendamise mudelid veel päris läbi kaalutud. Samas on selge, et ükski tegur pole iseenesest küllaldane, et ennustada vägivallatsejaks või ohvriks saamist, kuid mida rohkem riske on inimesega seotud, seda suurem on väärkohtlemise tõenäosus (Vägivalla... 2010).

Sellised pidevalt ilmuvad teated alaealiste vastu toime pandud vägivallakuritegude kohta muutuvad järjest enam igapäevaseks, mistõttu ei pööra meediatarbijad nendele enam piisavalt tähelepanu. Samas on seevastu ametiasutused, mis puutuvad tööalaselt vägivalla probleemiga kaudselt või otseselt kokku, hakanud rohkem antud kitsaskohaga tegelema, saades aru, et vastasel juhul ei suuda õiguskaitseorganid tulevikus alaealiste hulgas kasvavat vägivalda enam ohjata. Juba 2005.a leppisid justiitsminister ja siseminister kokku, et kuritegevuse vastases võitluses on prokuratuuri ja politsei üheks prioriteediks alaealiste poolt ning alaealiste suhtes toimepandud kuritegevus, esmajärjekorras lapsohvritega vägivalla- ja seksuaalkuriteod (Laulasmaa deklaratsioon, 2005). Seega on riiklikul tasandil peagi juba kümme aastat olnud alaealised vägivalla kuritegude kontekstis tähelepanu keskpunktis. Seejuures on oluline arvestada asjaoluga, et vägivaldses kuriteos on alati kaks osapoolt – kannatanu ja teo toimepanija. Viimatinimetatutega on läbi aastate süsteemselt tegeletud, näiteks on Alaealiste mõjutusvahendite seaduses (AVMS) § 3 üheksa erineva sisuga mõjutusvahendit, mida võib alla 18aastase isiku suhtes kohaldada (Alaealiste mõjutusvahendite seadus, 28.01.1998). Kannatanul on seevastu õigus tulenevalt Ohvriabi seadusest (OAS) saada psühholoogilist abi ja raskematel juhtudel ka hüvitist (Ohvriabi seadus, 17.12.2003). Seega võib öelda, et Eesti õigussüsteemi keskmes on pigem alaealine kurjategija kui alaealine kuriteo ohver, mistõttu on tähtis pakkuda ka alaealisele kannatanule enam võimalusi kuriteo tagajärgedega efektiivseks toimetulekuks.

Käesoleva töö kontekstis käsitletakse isikuvastaste kuritegudena kaistusseadustiku § 120 (ähvardamine), § 121 (kehaline väärkohtlemine) ja § 122 (piinamine) järgi karistatavaid vägivallategusid ehk kergemaid isiku tervisevastaseid kuritegusid.

Lõputöö eesmärgiks on anda ülevaade lepitusmenetlusest Eestis, alaealiste abistamise võimalustest läbi taastava õiguse ning teha ettepanekuid taastava õiguse kasutamiseks isikuvastaste kuritegude korral.

Töös otsitakse vastust uurimisküsimusele – kuidas siduda ja kasutada taastavat õigusmenetlust alaealiste vastu toime pandud vägivallakuritegudega.

Eesmärgist tulenevalt on uurimisülesanneteks:

1. kirjeldada lepitusmenetluse kasutamist noorte isikuvastaste kuritegude ohvriks langemise korral;
2. analüüsida noorte arusaamist taastavast õigusmenetlusest;
3. anda ülevaade taastava õigusmenetluse rakendamise võimalustest alaealiste vastu suunatud vägivaldsete kuritegude korral;
4. selgitada välja alaealistele vägivallakuriteo ohvrile abi andmise võimalused.

Töö teema on aktuaalne, sest alaealiste vastu toime pandud vägivallakuritegude arv ei vähene vaatamata sellele, et alaealiste vastu toime pandud kuriteod on prioriteetsed nii politseis, koolides kui ka teistes institutsioonides. Justiitsministeeriumi vägivalla vähendamise arengukavas (2010) on seatud eesmärgiks võitlus alaealiste kuritegevusega. 2009. aastal oli 15-19aastaste seas ohvriks langemise üldtase 33%, peaaegu poole madalam oli ohvriks langemise üldtase kõige vanema vanuserühma (60 ja enam eluaastat) seas (18%). (Vägivalla...2010). Samuti on juhitud tähelepanu asjaolule, et Eestis arvestatatakse liialt vähe laste arvamustega. Samas on alaealistel õigus väljendada oma arvamust ja kaasa rääkida oma kasvukeskkonda puudutavates küsimustes. Laste hinnagul saavad nad kõige vähem osaleda laiemas sotsiaalse keskkonna kujundamisel ja seda põhjusel, et täiskasvanud on laste sotsiaalses kompetentsuses pigem kahtlevad. (Heinsar 2013:29)

Alaealistest ja taastavast õigusest on kirjutatud mitmeid lõpu- kui ka magistritöid, kuid siiani ei ole seotud alaealisi kui vägivallakuritegude ohvreid ning taastavat õigust. Eelnevalt koostatud töodes leiab käsitlust erinevate kuriteo liikide korral taastava õiguse rakendamine. Lõputöö uudsus tuleneb alaealiste vastu suunatud vägivalla analüüsist ning taastavast õigusest kui ühest võimalikust lahendusest vähendamaks alaealiste vastu suunatud vägivallakuritegusid. Samuti võimalusest kasutada taastava õiguse elemente Eestis kasutusel oleva lepitusmenetluse rakendamise korral.

Uurimusmaterjali kogumisel lähtutakse triangulatsioonist. Töös juhitudakse meetoditriangulatsioonist, milleks kasutatakse kvantitatiivset poolkinnist ankeetküsitlust, mida analüüsitakse statistiliselt ja kvalitatiivset struktureeritud intervjuud, mida analüüsitakse tematiseerimise teel.

Töö koosneb kolmest peatükist. Esimeses neist kirjeldatakse alaealist kui vägivalda kuritegude ohvrit, ülevaade antakse välistest mõjutustest alaealise ohvriks sattumisel ning alaealise ohvri iseloomulikest tunnustest ja käitumisest. Teine peatükk hõlmab taastavat õigust, selle mõistet ja eesmärgi ning toob näitena taastava õiguse rakendamise Kanadas ja Hail, misjärel selgitatakse vahendajate rolli taastavas õiguses. Samuti antakse ülevaade lepitusmenetlusest ning selle kasutamisest Eestis. Kolmas peatükk keskendub uurimistulemuste analüüsile, mille esimeses osas kirjeldatakse valimit ja analüüsi meetodeid, teises alapeatükis analüüsitakse ankeetküsitluse tulemusel saadud andmeid ning kolmandas alapeatükis tuuakse välja ekspertintervjuude kokkuvõtte. Sellele järgnevas kokkuvõttes esitatakse lühiülevaade lõputööst.

Antud lõputööd saavad kasutada politseiametnikud, kelle tööülesanneteks on alaealiste vastu toime pandud kuritegude kohtueelne menetlemine, et seeläbi pöörata menetluse kestel ka suuremat tähelepanu kannatanule. Samuti on võimalus saada ülevaade taastavast õigusmenetlusest prokuröridel ja ohvriabitöötajatel, kes puutuvad kokku nii alaealise kannatanu kui ka teo toimepanijaga, et seeläbi paremini mõista, kuidas oleks võimalik erinevaid võtteid kasutades abistada mõlemaid osapooli.

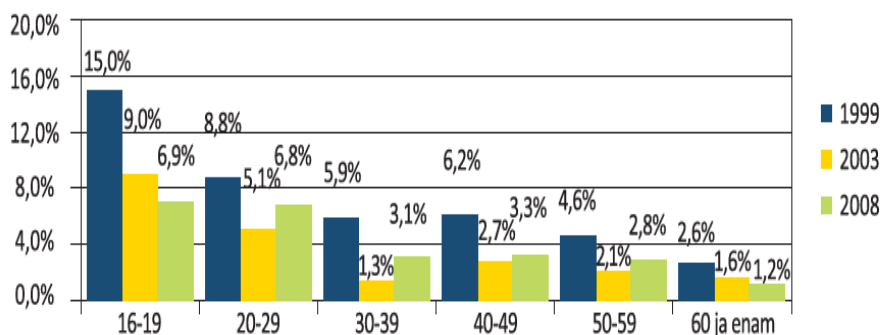
1. ALAEALINE KURITEGUDE OHVRINA

Antud peatükis kirjeldatakse alaealist kui kuriteo ohvrit - väliseid mõjutusi tema ohvriks sattumisel ning alaealise ohvri iseloomulikke tunnused ja käitumist. Välise mõjutusena analüüsitakse peamiselt alaealise väljas käimist ning seeläbi ohvriks sattumist ja üldist suhtumist vägivalda. Samuti tuuakse välja alaealise ohvri erinevad käitumismustrid ning iseloom ja seeläbi seos nende ohvriks langemisel.

1.1. Välised mõjutused alaealise ohvriks sattumisel

Ohvriuuringu tulemused näitavad, et kuriteo ohvriks langemisel on enam ohustatud noored ning koos vanuse kasvuga reaalne kuriteo ohvriks langemise risk väheneb (Vägivalla...2010). 2000. aasta rahvusvahelises ohvriuuringu leiti, et noortel on suurem risk langeda vägivallakuriteo ohvriks kui vanematel inimestel (Kesteren jt 2000:56). 2009. aastal oli 15-19aastaste seas ohvriks langemise üldtase 33%; peaaegu poole madalam oli ohvriks langemise üldtase kõige vanema vastanute vanuserühma (60 ja enam) seas (18%) (Vägivalla... 2010). Eestis läbiviidud uuringud viitavad, et füüsiline, seksuaalne ja vaimne väärkohtlemine on Eesti noorte seas levinud. Ühe uuringu andmetel oli 15-19 aastastest koolinoortest iga kolmas viimase 12 kuu jooksul olnud vaimse ja iga neljas füüsilise vägivalla ohver (Ainsaar 2004).

Järgnevalt (vt joonis 1) tuuakse välja 2008. aasta, kui vägivallakuriteo ohvriks langemise tase oli kõige kõrgem just nooremates vanuserühmades. Vanuserühmades 16–19 ja 20–29 langes aasta jooksul kallaletungi või ähvarduste ohvriks veidi alla 7% elanikest. 30–59 aastaste seas püsis ohvriks langemise tase üle 3%, kuid langes 1,2 protsendini 60-aastaste ja vanemate seas.

Joonis 1. Kallaletungi/ähvarduse ohvrite osakaal vanuserühma järgi (Ahven jt 2010).

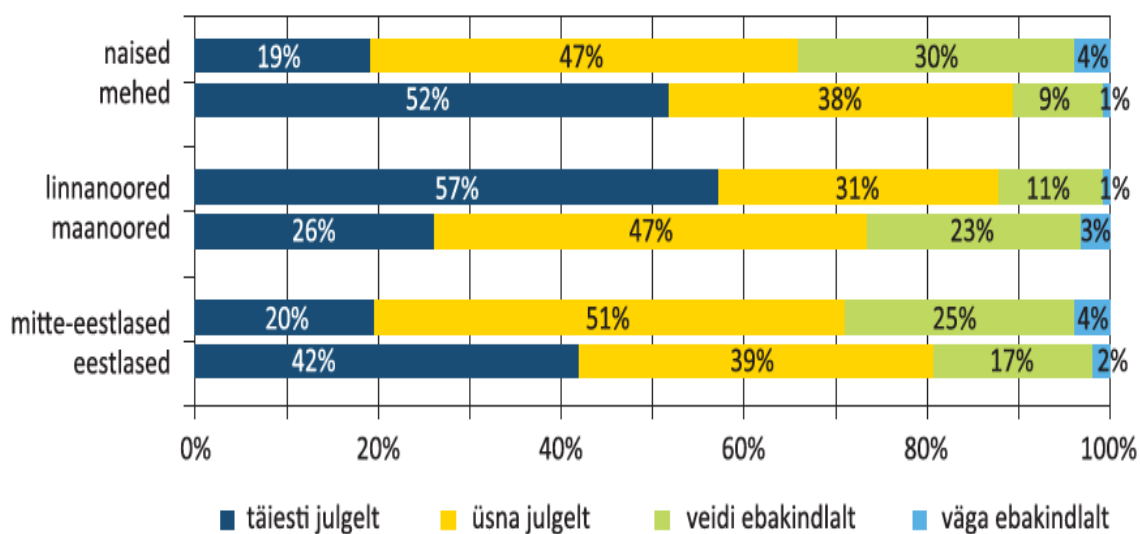
Analüüsid antud andmeid on näha küll alaealiste ohvrite osakaalu suurt langust aastatel 1999 kuni 2003, kuid aastast 2003 kuni 2008 ei ole alaealiste ohvrite osakaal nii suurel määral langenud. Kui aastatel 1999 kuni 2003 oli langus 6%, siis 2003 kuni 2008 ainult 2,1%. 2008. aastal oli alaealiste vastu suunatud kallaletungi ja ähvardustega seotud vägivallakuritegude osakaal võrreldes teiste vanuserühmadega protsentuaalselt kõige suurem. Probleemi kinnitab ka 2004. aastal tehtud ohvriuringute analüüs, kus kõige kõrgem ohvriks langemise üldtase oli noorimas (16-19 eluaastat) küsitletute vanuserühmas (41%) (Ohvriuring... 2005). Selline statistika näitab alaealiste suurt soodumust sattuda kuritegude ohvriks ning tendents selle vähenemiseks kaldub järjest negatiivsemaks.

Välisriikide uuringud on näidanud, et alaealiste vägivald väljendub valdavalt teise alaealise suhtes, esineb sagedamini koolis ja seoses noore vaba aja veetmisega (Stevens 2006). Noorte sagedasem ohvriks langemine võib vähemalt osaliselt tuleneda noorte eluviisist ja avalikes kohtades viibimise sagedusest (Vägivalla... 2010). Vägivallakuriteo ohvriks langevad ootuspäraselt sagedamini need, kes käivad õhtuti aktiivselt väljas. Iga päev väljas käivatest noortest langes aasta jooksul vägivallakuritegude ohvriks 13%, harvem kui paar korda nädalas väljas käinud noortest 8,1% (Ahven jt 2010). Eestis registreeritud alaealiste vägivallakuritegevust analüüsid selgus, et alaealiste suhtes kasutavad vägivalda enamasti nende enda eakaaslased ja tuttavad ning noorte poolt toime pandud vägivald on harva suunatud võõraste inimeste vastu. Kõige rohkem vägivalda kasutavad alaealised tänavatel ja muudes avalikes kohtades; veidi enam kui iga kolmas vägivallajuhtum toimus koolis või muus lasteasutuses (Vägivalla... 2010).

Kuritegu pannakse toime siis, kui ajas ja ruumis tekib vastav kombinatsioon õigusrikkujast, tema sihiks olevast objektist, ohvrist ning kompetentse järelevalve puudumisest (Cohen & Felson 1979). Autori hinnangul peaks antud andmetest lähtudes pöörama rohkem tähelepanu noorte seltskondlikule käitumisele ning panema noored mõtlema nimetatud asjaolu üle, et seeläbi mõjutada indiviidid ning grupi üldist hoiakut vägivalla suhtes.

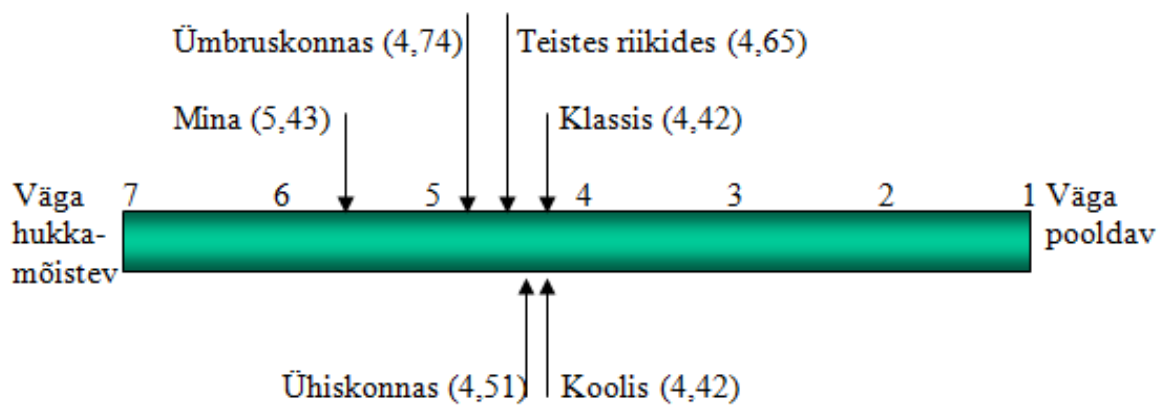
Keskmiselt kolmandik vägivallakuritegudest toimus grupis, kusjuures grupis toime pandud kuritegude osakaal oli suurim tänavavägivalla puhul. Noorte vägivallatsete ohvriks on enamasti nende enda eakaaslased ja tuttavad (Ahven jt 2010). Järgnevalt tuuakse välja Ahvena ja tema kolleegide (2010) koostatud joonis (vt joonis 2), kus on küsitletud noori ja uuritud nende julgust käia väljas pärast pimedat saabumist.

Joonis 2. Kui julgelt tunneb end noor minnes oma kodukandis üksi pimedas välja/tänavalale (Ahven jt 2010).

Kristi Kõiv (2002) on läbi viinud uuringu, kus analüüsiti õpilaste suhtumist kiusamisse ja kiusamiskäitumisse ning see näitab tegelikku alaealiste tolerantsust füüsilise vägivalda suhtes. Sallivus vägivalda suurendab alaealise võimalust sattuda seltskonda, kus kasutatakse füüsilist vägivalda ning seeläbi suureneb võimalus sattuda sellesama vägivalda ohvriks. Õpilastel paluti hinnata suhtumist kiusamisse ja vägivalda seitsme punktisel hinnanguskaalal, mille üks ots (7 punkti) tähistas väga hukkamõistvat suhtumist ning teine ots (1 punkt) tähistas väga pooldavat suhtumist. Uurimistulemused näitasid (vt joonis 3 lk 9), et kõige taunivam oli õpilaste enda suhtumine vägivalda. Tauniv oli ka suhtumine vägivalda oma ümbruskonnas, ühiskonnas ja teistes riikides. Kõige liberaalsemalt suhtusid õpilased vägivalda koolis ja klassis. Autori hinnangul on alaealiste suhtumine lähtudes uurimistulemusest liialt leplik. Ilma nulltolerantsita vägivaldse käitumise suhtes olukord ei muutu ning alaealiste vägivaldakuuritegude ohvrite arv ei vähene.

Märkus: sulgudes on toodud vastavad keskmised hinnangud hinnanguskaalal.

Joonis 3. Alaealiste suhtumine füüsilisse vägivalda (Kõiv 2002)

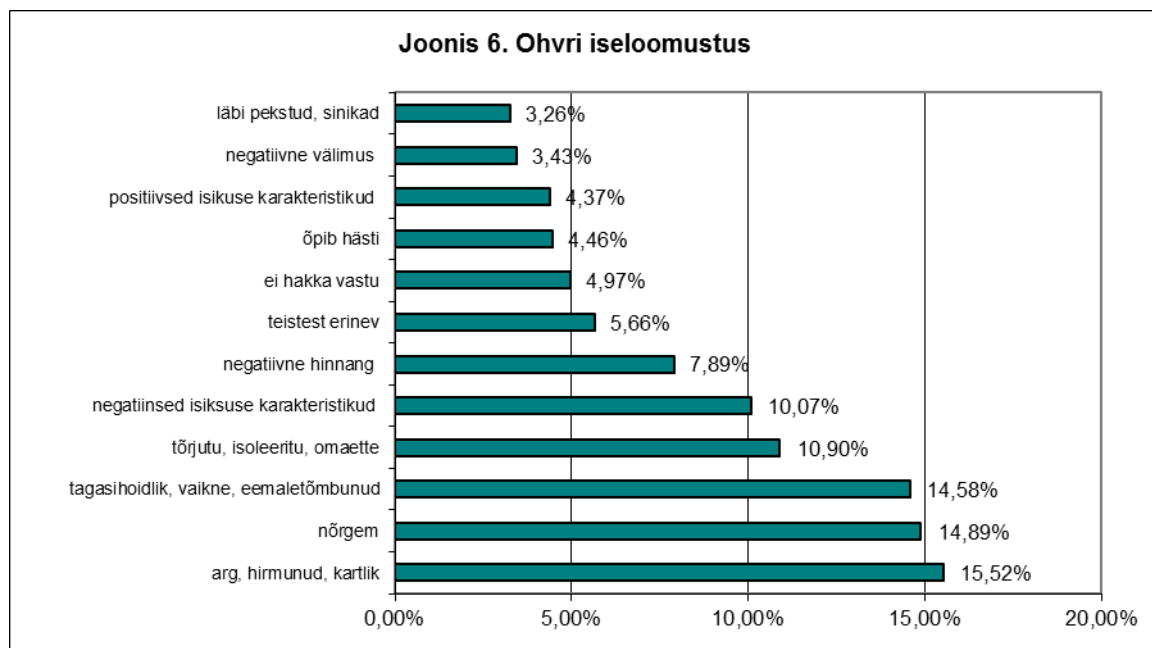
Alaealistele omane vägivaldaga omavaheliste tülide lahendamine viitab, et noored ei oska suhelda ega ennast mõistetavaks teha ilma teisi kahjustamata, ning näitab noorte sallivat suhtumist vägivalda kasutamisse (*ibid*). Autori hinnangul võiks järeldada, et alaealiste poolt kuriteo ohvriks langenud teine alaealine on üldjuhul samast sõpruskonnast. Tihti ohvri ja vägivaldlatseja positsioonid muutuvad ning peamiseks probleemiks on alaealiste sallivus vägivalda suhtes.

Uuringud on näidanud, et alaealiste riskikäitumine on tugevalt seotud õigusrikkumistega, seda nii alkoholi, narkootikumide tarbimise ja ka näiteks koolikohustuse mittetäitmise osas (Vägivalda...2010). Ohvrile avaldab mõju ka kodune olukord. Perekonnad ja lapsevanemad on tähtsad lapse mõjutajad ning nende ohtlik elustiil (mõnuainete tarvitamine, majanduslikud raskused ja hooletud laste heaolu suhtes), on seotud nende laste eluviisi valikutega ja igapäevategevusega. Seega „elustiil“ kehastab palju laiemat tegurisppektrit kui lihtsalt lapse teatud rutiinsed tegevused. Antud olukord võib põhjustada suurema tõenäosuse, et laps langeb ise kuriteo ohvriks (Ellonen & Salmi 2011). Seoses vägivaldaga võtavad lapsed paljuski omaks täiskasvanute vaated ja hinnangud. See on loomulik, sest lapsed võtavad väärtusi ja norme omaks sotsialiseerimisagentide (kelleks on eelkõige vanemad, õpetajad, arvamusiidrid, tippportlased, telestaarid jt) kaudu (Strömpl jt 2007).

1.2. Ohvri iseloomulikud tunnused ja käitumine

Uurimuste kohaselt on tüüpilisel ohvril puudulikud sotsiaalsed oskused ning sellega seondvalt on ta kaaslaste seas tõrjutud positsioonil (Cook jt 2010). Ohvrid kalduvad olema vaiksed, ettevaatlikud ja murelikud ning omama madalat enesehinnangut (O'Moore & Kirkham 2001).

Ohvrit iseloomustavad joonte ja tunnuste kategooriad on toodud joonisel 4, millest nähtub, et kõige enam iseloomustasid õpilased ohvrit selliste iseloomujoontega, mis seostusid tema tõrjutu ja isoleeritu staatusega ning võimusuhetes alamal positsioonil olemisega (arg, hirmunud, kartlik, nõrgem, tagasihoidlik, vaikne, eemaletõmbunud, alandlik, häbelik, kergesti ärrituv, kinnine, kohmakas, kurb, nukker, närviline, vihane, õnnetu) (55,06%). Samuti täheldasid õpilased, et ohver on omaette, isoleeritud või tõrjutud (10,90%); õpilased andsid talle negatiivse hinnangu (loll, jobu, nohik) (7,89%); arvasid, et ta on teistest erinev (5,66%); ei hakka vastu/ei seisa enda eest, kui teda kiusatakse (4,97%); on läbipekstud (3,26%) (Kõiv 2002). Antud uuring ei too välja seda, miks alaealine on arg või hirmunud ning seeläbi ohvriks sattunud, kuid autori arvates tuleb see sellest, et noored kartuses ise ohvriks langeda (saades aru, et see võib igal hetkel nii minna) leiavad neist erinevad isikud, keda peetakse endast aremateks ning seeläbi satub teistest erinev alaealine vägivalda ohvriks.

Joonis 4. Ohvri iseloomustus (Kõiv 2002).

Tartu Ülikoolis (2013) magistritööd kaitsnud Maarja Talts tõi oma töös välja selle, et lisaks keskkonnateguritele, tuleb rohkem tähelepanu pöörata ka riski soodustavatele isikuomadustele nagu näiteks sugu või inimeste emotsionaalne mahajäämus. Need individile iseloomulikud jooned võivad samuti suurendada isiku atraktiivsust potentsiaalse kurjategija jaoks, sest need iseloomujooned ühtivad kurjategija vajaduste ja motiividega. Seega peaks autori hinnangul lähtuma sellest, et alaealise vägivalda kuriteo ohvriks langemisel tuleks suhtuda temasse kui indiviidi, jälgides tema käitumist ja isikuomadusi. Samal ajal tuleks suunata noori mitte soodustama nende sattumist kuriteo ohvriks (öösel väljas käimine, seltskonnad, kus vägivalda tolereeritakse jne).

Ohvriuuringu tulemused näitavad, et kuriteo ohvriks langemisel on enam ohustatud noored ning koos vanuse kasvuga reaalne kuriteo ohvriks langemise risk väheneb (Vägivalda...2010). Alaealiste ohvriks langemisel on mitmeid aspekte. Antud lõputöös on neist enam kajastatud noorte ohvriks lanegmisel seost õhtusel ajal väljas käimise, perekonna ja sõprade mõju ning noorte tolerantsust toime pandud vägivaldakuritegude puhul.

2. TAASTAV ÕIGUSMENETLUS

Eesti Vabariigi õiguskorras on olukord, kus inimesed ei ole rahul mistahes tasanditel kohtuotsustega ning üha enam võetakse avalikult sellel teemal sõna. Tahe olukorda muuta paneb otsima võimalusi leida praegusele süsteemile alternatiive. Järgnevalt tuuakse välja taastava õiguse mõiste ja eesmärk ning antakse ülevaade taastava õiguse rakendamisest Kanadas ja Hawaii. Kahe nimetatud riigi näite varal on Eestis võimalik neilt niivõrd erinevalt riigilt (Hawaii on USA osariik) midagi õppida just taastava õigusmenetluse kohta, sest mõlemad riigid on praktiseerinud taastavat õigusmenetlust juba aastakümneid. Näiteks esimene dokumenteeritud lepitusmenetlus leidis aset 1974. aastal Kanadas (Saar 2007:274). Samuti antakse ülevaade lepitusmenetluse olemusest ja sisust.

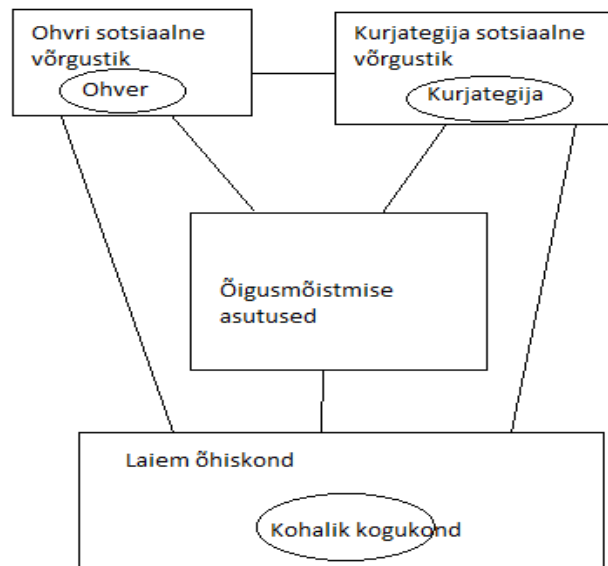
2.1. Taastava õiguse mõiste ning eesmärk

Restoratiiv- ehk taastav õigus on probleemilahenduse mudelil põhinev käsitlus kuritegevusest kui nähtusest, mis hõlmab kuriteo osapooled ja ühiskonna tervikuna. Lühidalt kokku võttes võib väita, et taastav õigus on kriminaalõigus sotsiaalsesse keskkonda asetatuna, protsess, mille abil kuriteoga seotud osapooled (ohver, kurjategija, kohtuasutused, kohalik omavalitsusüksus) püüavad ühiselt tegeleda kuriteo tagajärgedega ja tähendusega tuleviku mõttes (Taustaanalüüs kuriteokalduvuslike ... 2011). Paljud uuringud on leidnud, et taastav õigus on efektiivne, olles suunatud süüdlaste retsidivismi ennetamisele (Rodriquez 2007).

Taastava õigusmenetluse eesmärk on parandada kuriteoga tekitatud kahju nii palju kui võimalik ja taastada suhted kurjategija, ohvri ja kogukonna vahel. See on püüe vastanduda nn kättemaksumudelile, pidades tähtsaks leppimist, kaasatundmist ja andestamist kõigi osapoolte vahel (Saar 2007:274). Taastav õigus on keskselt seotud taastamisega: ohvri taastamisega, süüdlase taastamisega seadusekuulekale elule ja ühiskonnale kuriteoga tekitatud kahju taastamisega (Keanini 2011). Alati ei pea kuriteole järgnema vangistus või muu enamlevinud karistus. Karistusega võidakse küll alla suruda soovimatut käitumisviisi, kuid samal ajal võib karistamine esile kutsuda uusi soovimatuid käitumuslikke efekte. Taastava õigusmenetluse peamiseks motiiviks on see, et kuritegu ei nähta mitte kui õiguse rikkumist vaid kui „inimestevaheliste suhete normide rikkumist“ (Saar 2007:256). Taastavas õiguses nähakse

konflikti kurjategija ja ohvri ning kogukonna vahel ning sellest lähtuvalt tuleb karistamise asemel lahendada konflikt kurjategija ning ohvri vahel. Kurjategija peab aru saama, millist kahju ta on põhjustanud ja selle üle häbi tundma ning just selle häbitunde kaudu kinnistuvad kurjategijal pro-sotsiaalsed normid ja väärtused. (Markina ja Märtson 2008:37) Taasintegreerimise protsess võib sisaldada psühholoogilise toe pakkumist, ametiõpet ja praktikat ning hariduslikku toetust süüdlastele (Braithwaite 2002).

Taastav õigus läheneb kuriteole probleemi lahendavalt ja see hõlmab mõlemad osapooled ning kogukonna koos seadusega ette nähtud asutustega (vt joonis 5). Antud joonisel on välja toodud nii ohvri kui ka kurjategija seosed õigustmõistmise asutuste ja laiem ühiskonnaga. Samuti on need omavahel joonega ühendatud, mis sümboliseerib eeldust leida seos ning mõistmine omavahel (Marshall 2009:719).

Joonis 5. Taastava õiguse mudel (Marshall 2009:719)

Traditsioonilise kriminaalmenetluse käigus pööratakse liialt vähe tähelepanu konkreetsele kuriteo ohvrile, kellele tekitatud kahju jääb olulisel määral heastamata. Karistuse ebaõiglaseks või teenimatuks pidamine tekitab vihaseisundi, mistõttu karistajat hakatakse vihkama või ignoreerima. Taastav õigus muudab taolise olukorra vastupidiseks ning tekib võimalus, et nii kurja teinud isik, kui ka ohver saavad just nende jaoks õiglase kohtuotsuse. Küllalt sageli põhjustatakse kuriteo ohvrile kohtueelse uurimise ja kohtumenetluse käigus hoopis täiendavat

kahju, lisaks sellele võib ohvri tekkida psühholoogiline hirm kurjategija hilisema kättemaksu ees (Saar 2007:257). Vältimaks taolisi tagajärgi on üks enamlevinumaid taastava õiguse programme ohvri-kurjategija lepitamine, mille edukas rakendamine eeldab hästi ettevalmistatud lepitajate olemasolu. Tuleks üha enam ka raamatutes ning ajakirjanduses/meedias tähelepanu pöörata esmajärgus just ohvritele mitte kurjategijale. Võimalusel tuleks nii ohvritele kui ka kurjategijale enne täidesaatva õiguse rakendamist seda eraldi tutvustada (Wallis, Aldington & Liebmann 2010:204). Eesmärgiks on turvalise keskkonna loomine tõeliseks dialoogiks, mille käigus osapoolte emotsionaalsed ja informatiivsed vajadused saaksid võimalikult paremini rahuldatud. T. Marshall toob välja järgmised ohvri-kurjategija lepitamise peaesmärgid:

- hoolitseda põhjalikult ohvri ja teiste kuriteos kannatanute vajaduste rahuldamise eest;
- käsitleda ohvreid, kogukonda ja kurjategijat kui „kliente, tarbijaid“, kes on aktiivsed protsessis osalejad, mitte passiivsed teenuste või interventsioonide adressaadid, kellele pakutu võib olla ka soovimatu, kohatu või ebaefektiivne;
- integreerida kurjategijad kogukonda, et hoida ära kuritegude kordumine;
- julgustada ja võimaldada kurjategijaid võtma täit vastutust nende poolt tekitatud kahju eest;
- luua kogukond, kus toetatakse aktiivselt ohvrite ja kurjategijate rehabiliteerimist ning kriminaalpreventsiooni;
- luua alternatiiv tavapärasele kriminaal- ja justiitssüsteemile, mis on kulukas ja muid üha kasvavaid probleeme tekitab. (Saar 2007:274)

Arvestades eelnevat, on autor arvamusel, et kindlasti tuleb taastava õiguse rakendamisel alaealiste vastu toime pandud vägivallakuritegude puhul arvestada seda, et tegemist on just lastega ning nagu ka kriminaalmenetluse käigus erineb see täiskasvanutega käitumisest, tuleb ka taastava õiguse puhul kasutusele võtta teatud erisusi. Arvestada tuleb lapsevanema arvamusega, kuid see ei tohiks olla liialt üle tähtsustatud välistamiseks alaealise enda arvamust või eelistusi. See eeldab ka psühholoogide ning karistatava puhul ka võimaliku psühhiaatri kaasamist.

Taastav õigus peaks lahendama olukorra, kus advokaadid, kaitsjad ja teised eksperdid on nn varastatud süsteemi poolt teenindama nende endi vajadusi jättes kannatanud tahaplaanile (Bibas 2012). Autori hinnangul on seadused mõeldud teenindama inimesi mitte inimesed

seadusi. Hetkel on olukord muutunud selliseks, kus advokaadid ei ole mitte kahtlustatavale abiks vaid aitavad kuidagi seadustest läbi murda ning vastaspoolt üle kavaldada.

Autori meelest saaks taastavast õigusest mõnel juhul mõelda kui meetodist, mis võib kuriteo toime pannud isikule osutada liialt leebeks. Tuleb leida nn kuldne kesktee õigluse, õiguse ning inimeste omavaheliste suhete vahel. See, et ohvrile antakse rohkem sõnaõigust, ei saa kindlasti tähendada, et see on mõjuvam kui seadused. Kirjeldatud konsensus tuleb taastava õiguse praktiseerimisega ning igas õigusruumis võib tulemus olla erinev. Seega enne taastava õiguse rakendamist tuleb nii ohvritele kui ka kurjategijale selgitada põhjalikult lepituse otsimise eesmärki ning kuriteo eelne olukord ennistada.

2.2. Taastav õigus Kanada ja Hawaii näitel

Taastav õigust on Kanada õigussüsteemiga kombineeritud üle 30 aasta. Alguse sai see ideest luua uus kohtusüsteem, mis sobiks ühiskonda paremini, sest varasem oli olnud iganenud ning ei täitnud oma eesmärki. Kanadas on kasutusel neli peamist võimalust taastava õiguse rakendamiseks:

- Ohvri-kurjategija vahendus – suhtluse vahendamine on kõige tüüpilisem ja tavapärasem taastava õiguse rakendamise vahend. See tähendab ohvri ja kurjategija omavahelist suhtlust läbi vahendaja.
- Konverentsid – tavaliselt tegemist juhtudel, kui ohvreid on mitu või kui õiguse mõistmisse kaasatakse ohvri pere ja lähedased.
- Ringsuhtlus – antud vahendamisel on mitu erinevat võimalust ning seetõttu ka variatsioonidega nimetused nt: „tervendavad ringid, rahutegemise ringid või suhtlemise ringid“. Ringtüüpi suhtlused hõlmavad tavaliselt rohkem kui ainult ohvrit ja kurjategijat või nende lähedasi. Ringidest võtavad osa suurem perekond või kogukond, oma ala professionaalid või õigusega tegelevad inimesed.
- Õigluskomisjonid – nende kaasamine on Kanadas levinud kõige enam taastava õiguse rakendamisel. Komisjonid on tavaliselt koostatud vabatahtlikest, kes on kaasatud arutama muresid nähes politsei või teiste õigustmõistvate õigusorganite tööd riskigrupis olevate noortega. Komisjone kaasatakse kriminaalpreventsiooni puudutavatesse küsimustesse või avalikku huve puudutavates küsimustes. Mõned

komisjonid on kaasatud nii alaealiste kui ka täisealisi puudutavatesse küsimustesse, mis on justkui alternatiivseks lahenduseks või topelt asja juurdlemiseks mõningates keerulisemates kohtulahendites (Tomporowski jt 2011).

Pono Kaulike programm ehk Alternatiivse Vaidluste Lahendamise (Alternative Dispute Resolution) protsess kui taastava õiguse praktiseerimine sai Hawaii alguse 2003. aastal. Koolitatud vahendajate abil on Pono Kaulike programm aidanud paljusid inimesi parandada suhteid nendega, kes on kuritegevuse poolt mõjutatud. Pono Kaulike programmi kaks esmast eesmärki on aidata kuriteos kannatanutel terveneda ja vähendada korduvkuritegevust. Aastatega on programm arenenud pakkudes põhiliselt kolme tüüpi ainulaadset taastava õiguse protsessi: taastavad dialoogid, taastavad konverentsid ja taastavad seansid (istungid). (Keanini 2011). Üheks oluliseks aspektiks, miks peaks taastavat õigust kasutama alaealiste puhul on, et alaealised on seotud sotsialiseerimise protsessi. Lapsepõlv on periood, kus antakse edasi enamuse formaalseid õpetusi kohase käitumise kohta. Perekond, kool ja kogukond õpetavad pidevalt noortele inimestele käitumisviise, soove ja eesmärke, mis on antud kogukonnale kohased. (Cunneen & Hoyle 2010:24) Autori arvates on taastava õiguse rakendamine õigustatud juba siis, kui üks konflikti osapooltest on alaealine.

Taastav dialoog tekib kui ohver ja kostja kohtuvad koos ilma igasuguste toetajateta nagu perekond või sõbrad. Analüüsides taastava dialoogi vahendaja rolli, on tähtis märkida ära, et taastav dialoog on ohvri süüdlase vahendamise mudeli näiteks. Seda tüüpi protsessis peavad vahendajad looma ja säilitama ohutu keskkonna dialoogiks ohvri ja süüdlase vahel (Keanini 2011). Taolisi lepitusprogramme on valdavalt kasutatud kergemate kuritegude puhul (alaealiste varavastased kuriteod), kuid tendentsiks on programmide laiendamine ka tõsisemate (vägivaldsete) kuritegude lahendamisele (Saar 2007:275). Mõlemad pooled sõlmivad taastava dialoogi lepingu eesmärgiga konflikt lahendada. Vastavalt Braithwaite'le (2002), on vabandus, emotsioonide taastus, turvatunne ja julgustus, andestus ja leppimine taastamisprotsessi enam väärtustatud. Dialoogid toimuvad tavaliselt kui ohvrid tahavad lihtsalt teada, et kostja kahetseb oma kahjutegevat käitumist. See teadvustab vabanduste tähtsuse. Kuigi paljud inimesed arvavad, et kuriteoohvrid ei soovi kohtuda süüdlastega ja et parandus ja leppimine on võimatu, siis erinevatest Hawaii toimunud taastava õiguse programmidest võetud tulemused näitavad, et 57% kõigist ohvritest, kellele pakuti taastavaid teenuseid, soovisid süüdlastega kohtuda (Keanini 2011). Autori meelest eeldab taoline lepitusmeetod nii kurjategija kui ka kannatanu poolset julgust teineteisega (uuesti) kohtuda.

Taolist meetodit tuleb autori arvamusel alaealiste vastu suunatud kuritegude puhul hoolikalt kaaluda, sest ilma toetavate pereliikmete osavõtuta võib see kaasa tuua ettenägematuid situatsioone ning tulemusi. Samas kui tegemist on alaealiste klassi- või koolikaaslastega (ohver ja kurjategija) ning nad kohtuvad igapäevaselt uuesti on see meetod otstarbekas või ainuõige võimalus, et jõuda kiirete lahendusteni.

Taastavaid konverentse rakendatakse juhtudel, kui süüdlane ja mõlema poole toetajad kohtuvad grupina, et arutleda selle üle, kuidas iga liige on pahateost mõjutatud ja kuidas on kahju võimalik parandada. Taastav õigus on juhitud printsiibist, et kuritegu kahjustab mõlemat, nii indiviide kui suhteid (Braithwaite 2002). Hawaii osalevad taastava õiguse vahendajad kahepäevases treeningprogrammis. Analüüsides taastava konverentsi vahendajate rolli, on tähtis märkida, et taastav konverents on teist tüüpi perekonna grupi konverents. Taastaval konverentsil on neli faasi. Esiteks, kurjategijad (süüdlased) tunnistavad seda, mida nad on teinud ja selgitavad, mida nad mõtlesid süütegu toime pannes, mida nad on mõelnud sellest ja kes on nende tegevusest saanud mõjutada. Teiseks, mõlema poole toetajad arutavad selle üle, kuidas nemad on mõjutatud süüdlase kriminaalsest käitumisest. Kolmandaks, kogu grupp arutab ja otsustab, mida ja kuidas saaks teha selleks, et hüvitada tekitatud kahju. Lõpuks tehakse otsus ja kirjalik taastava konverentsi leping allkirjastatakse kõigi grupi liikmete poolt (Keanini 2011). Taolises situatsioonis võib autori hinnangul tekkida nn arvamuste paljusus ehk ei suudeta kokku leppida kohtumise lõplikku tulemust. See eeldaks eelnevat kokkulepet karistuse osas ning kohtumisel püütakse lihtsalt teineteist mõista ning oma käitumist selgitada.

Taastavad istungid toimuvad juhtudel, kui ohver ja kurjategija kohtuda ei soovi ning kohtumised toimuvad vahendajatega eraldi. Mõlemaid osapooli julgustatakse tooma toetajaid ja valmistama (ette) taastav plaan konflikti lahendamiseks. Plaanid sisaldavad enesetäiendamise eesmäärke keskendudes sellele, kuidas kurjategija kavatseb ohvri ja ühiskonnaga leppida ning tema valmisolekut ohvriga kohtumiseks (*ibid*). Autori meelest võiks taastavad istungid toimuda enne taastavaid konverentse. Ehk kaks erinevat taastava õiguse rakendamise meetodit võiks omavahel liita. See lahendaks autori poolt välja toodud taastava konverentsi nõrkkoha.

2.3. Vahendajate roll taastavas õiguses

Oma olemuselt tähendab ohvri–kurjategija lepitusprogramm kohtumist kannatanu ja kurjategija vahel, mida vahendab väljaõpetatud lepitaja (Rannaveski 2007). Vahendajate kohalolek mängib olulist rolli avatud dialoogi hõlbustamises, millesse pooled on aktiivselt kaasatud ja teeb suhtlemises suurema osa ära. Taastava õiguse protsessi vahendajad ei tohiks kehtestada arvamusi või lahendusi osalejatele, signaliseerides hõlbustavat lähenemist vahendusele. Vahendajad peavad hoidma oma erapooletust eesmärgiga olla usaldatud ja austatud nii süüdlase kui ohvri poolt. Vahendaja annab edasi oma kaastundlikkust ja usaldusväärust läbi lootusrikka, positiivse käitumisviisi ja mitte-süüdimõistva suhtumisega. Hea suhtlemisoskuse kõrval nõutakse vahendajalt ka konflikti lahendamisega toimetulekut ja tugevat vaimset (emotsionaalset) väljendusvõimet, oskust tegeleda erinevat tüüpi isiksustega ning võimet julgustada ja säilitada dialoogi (Keanini 2011). Lepitaja/vahendaja ei mõjuta tulemust, tema roll on hõlbustada kahe osapoole vahelist suhtlemist nii, et nad leiaksid lahenduse, mis on mõlema suhtes õiglane (Rannaveski 2007). Vahendajad peavad iga juhtumi ettevalmistamisel arvestama kultuuride erisusi ning kultuuridevaheliste läbirääkimiste taust võib samuti tulla kasuks. Mõistes poolte kultuure ja tausta võib aidata vahendajatel paremini toime tulla erinevate indiviididega, eriti suure inimestegrupiga kohtumisel. Vahendajad peavad ka hõlbustama kommunikatsiooni ohvri ja süüdlase vahelises suhtlemises, kontrollides keskkonda ja tingimusi. Nagu näiteks vahendus veebilehel (vahenduse koduleht), ruumi paigutus, poolte istekohad, tutvustusprotsess ja kuidas pooled üksteist nimetavad (nt kasutades vaid eesnimesid), on võtmeasjad, mida arvestada (Keanini 2011).

Hawail toimuva ohvri süüdlase kohtumisel alustab vahendaja konverentsi preambula lugemisega, mis loob austava atmosfääri ja kehtestab delikaatselt põhireeglid. Järgmisena räägib süüdlane, enne teisi osalejaid, võimaldades talle koheselt võtta vastutuse halva käitumise eest. Süüdlase poolt vastutuse võtmine kohe konverentsi alguses annab ohvriks emotsionaalse kindluse teadmise, et eitamine ei ole teemaks. Süüdlane vastab küsimusteringile, mis paneb teda arvestama halva käitumise tagajärgedega. Suure osalejate arvuga konverentsidel on vahendajatel palju suurem vastutus kui mõnes teises taastava õiguse rakendamise protsessis. Vahendajad peavad julgustama dialoogi hoides osalejad keskendunutena konkreetsele arutluse all olevale teemale ning suure osalejate arvuga juhtumite korral võib olla ka vajalik kaasvahendaja kohalolek (*ibid*).

Arvestades, et vahendaja on vabatahtlik inimene, kellel pannakse ohvri-süüdlase dialoogis suurt rõhku näeb autor, et see võib kujuneda Hawai Pono Kaulike programmi nõrgaks kohaks. Vabatahtlikult oodatakse liialt suurt spetsialiseerumist, mis võib küsimärgi alla seada kohtumiste ning istungite tulemuslikkuse. Vahendaja peaks olema autori hinnangul järgides Pono Kaulike programmi antud ala spetsialist ning vastava väljaõppe saanud inimene jäädes seejuures oma olemuselt protsessis siiski „vabatahtlikuks“ ehk ei looda uut õigussüsteemi toivat inimeste kogumit. Kuigivõrd on Kanada ja Hawai taastava õiguse protsessid küllaltki sarnased võibki autori arvamusel põhjal peamise erinevusena välja tuua just vahendajate rolli antud riikides.

Hawai ja Kanada on mõlemad väga heaks näiteks taastava õiguse rakendamiseks. Samal ajal olles erineva tausta ja kultuuriga riigid suudavad nad kasutada peaaegu samu põhimõtteid taastavas menetluses. Neist kahest sarnasest mudelist Eesti jaoks sobivaid osi kombineerides võiks leida Eesti jaoks toimiva taastava õiguse süsteemi.

2.4 Lepitusmenetluse olemus ja sisu

Eesti õigussüsteemis ei ole kasutusel taastav õigusmenetlus, kuid juba aastaid rakendatakse lepitusmenetlust.

Kui kriminaalmenetluse esemeks oleva teise astme kuriteo asjaolud on selged, kriminaalmenetluse jätkamiseks puudub avalik menetlushuvi ning kahtlustatav/süüdistatav on kannatanuga leppinud, võib prokuratuur kahtlustatava/süüdistatava ja kannatanu nõusolekul taotleda, et kohus kriminaalmenetluse lõpetaks. Lepitusmenetluse käigus lepitatakse teise astme kuriteo osapooli, s.o kannatanut ja kahtlustatavat või süüdistatavat. Lepitusteenuse osutamise tagab Sotsiaalkindlustusamet ning lepitamist viivad läbi vastava koolituse saanud ohvriabitöötajad. Lepitusmenetluse eesmärk on saavutada kokkulepe kahtlustatava või süüdistatava ja kannatanu leppimiseks ning kuriteoga tekitatud kahjude heastamiseks. Lepitusprotsess lõpeb osapoolte vahelise kirjaliku lepituskokkuleppe sõlmimisega. Lepituskokkulepe sisaldab kuriteoga tekitatud kahju heastamise korda ja tingimusi, kuid võib sisaldada ka muid tingimusi sh reaaltoimingute tegemist. (Leps 2011) Lepitusmenetluse rakendamiseks on vajalik kahtlustatava või süüdistatava ja kannatanu nõusolek. Alaealise või

psüühikahäirega isiku puhul on vajalik ka tema vanema või muu seadusjärgse esindaja või eestkostja nõusolek. (Kriminaalmenetluse seadustik, 12.02.2003)

Ohvriabitöötajate lepitusteenuse puhul on tegu kriminaalmenetluse seadustiku §-s 203² sätestatud lepitusmenetlusega, mille eesmärk on vähendada pooltevahelisi pingeid, parandada nende suhteid, panna asjaosalisi mõistma kuriteoga tekitatud kahju ulatust ja sügavust; kaudsem eesmärk on parandada suhteid kogukonnas (Ahven jt 2013). Lepitamine võimaldab rohkem kaasata kannatanut otsustusprotsessi ning vähendada kuriteoga kaasnenud pingeid, hirmu, viha jms tundeid. Lepitusmenetluse läbiviimisel arvestatakse ennekõike kannatanu/ohvri huve. Lepitamine tõstab kannatanu/ohvri väärtust ja suurendab tema kaasatust. Lepitamise läbiviimisel tegeletakse kuriteo mõlema osapoollega. (Klopets 2010)

Lepitusmenetluse protsessis on eristatavad 6 osa:

1. Juhtum jõuab lepitajani - lepitusmenetluse rakendamise määruse saadab lepitajale prokuratuur või kohus;
2. Kontakt lepitamise osapooltega - lepitaja võtab ühendust kannatanu ja kahtlustatava või süüdistatavaga;
3. Lepitamise korraldamine - kohtumisi lepitaja, kannatanu ja kahtlustatava või süüdistatava vahel peab olema vähemalt kaks;
4. Kokkuleppe tegemine. Lepituskokkuleppe sõlmimisel peavad üldjuhul kohal olema mõlemad osapooled. Lõplik kokkulepe osapoolte vahel peaks olema sõlmitud kahe kuu jooksul lepitusmenetluse rakendamise määruse jõudmisest lepitajani;
5. Jälgimine - lepitaja jälgib lepituskokkuleppes olevate kohustuste täitmist;
6. Tulemuste teatamine menetlejale. Kui kokkuleppes olnud tingimused on täidetud, teavitab lepitaja sellest prokuratuuri. Kui kokkuleppes olnud tingimused ei ole täidetud või ei ole täidetud tähtaegselt, saadab lepitaja prokuratuuri ettekande, milles ta kirjeldab täitmata jäänud kohustusi ja sellega seonduvaid asjaolusid (Kerganberg 2012)

KrMS § 203¹ lg 1 p 2 kohaselt on välistatud kriminaalmenetluse lõpetamine leppimise tõttu täisealise poolt alaealise vastu toimepandud kuritegudes, lubatud on lepitusmenetluse kasutamine alaealise poolt teise alaealise suhtes toimepandud kuritegudes. Lepitusmenetlust on alaealiste kahtlustatavatega juhtumites kasutatud üksikutel kordadel – analüüsitud (andmed 2007- 2008) juhtumitest kuue alaealise kahtlustatava suhtes. Viiel juhul olid kahtlustatavateks poisid vanuses 15-17, ühel juhul 14-aastane tüdruk; kuuest kannatanust neli olid alaealsed,

kaks täisealised. Kõik juhtumid olid seotud kehalise väärkohtlemisega ja asjaosalised tundsid üksteist – kannatanuks oli kas koolikaaslane või muu tuttav. Poiste puhul oli tegu grupis toimepandud peksmistega, kus asjaosaliste vahel oli eelnevalt toimunud konflikt (näiteks alkoholijoobes isikute vaheline sõnelus korterist väljaviskamise teemal, kannatanu poolt saadetud solvava ja ähvardava alatooniga sõnumid). Tüdrukust kahtlustatava puhul oli tegu koolis aset leidnud klassikaaslaste omavahelise kähmlusega. (Klopets ja Tamm 2010) Lepitusmenetlusi kasutatakse alaealiste kahtlustatavate korral vähesel määral, kuigi iseenesest on ilmselt selliseid juhtumeid, mille puhul lepitusmenetlust kasutada võiks, suhteliselt palju (Salla 2009). Lepitusmenetluse kasutamine alaealistega seotud vägivallajuhtumites ei ole ka näiteks Pärnus tavaline. Aastast 2010 kuni 2014 kevad on Pärnus kohalike ohvriabitöötajate sõnul lepitusmenetlust rakendatud alaealistega seotud juhtumites viiel korral, millest kaks juhtumit on alaealise kannatanuga.

Alaealiste suhtes on väga vähe lepitamist kasutatud ka alaealiste komisjonides, kus lepitamist kui mõjutusvahendit on alaealistele õigusrikkujatele võimalik määrata alates 1998. aastast. Ohvriabi seaduse § 63 kohaselt käsitletakse lepitusteenusena ka alaealise mõjutusvahendite seaduses sätestatud lepitamise kohaldamist, ent hetkel on lepitusteenuse alaealiste komisjonile osutamise korraldus ebaselge. Kui ohvriabi seaduse kohaselt tagab lepitamise SKA, siis sotsiaalministri 1998. a kinnitatud alaealiste komisjonidele mõeldud lepitamise korra kohaselt määrab lepitaja alaealiste komisjon, kes töötab kohaliku omavalitsusega sõlmitud lepingu alusel. 2009. aastal määrasid alaealiste komisjonid üle Eesti lepitamise vaid 12 alaealisele (so 0,4% kõikidest määratud mõjutusvahenditest). Ka Eesti koolides pole õpilaste vaheliste probleemide lahendamiseks seni lepitamisel tuginevaid sekkumisi aktiivselt välja töötatud. Seega kui mujal maailmas on erinevate lepitusvormide (sh nii lepitamine koolis, kogukonnas, menetluse raames) kasutamine aktiivsem just alaealiste suhtes, siis Eestis on nii haridus- ja sotsiaalsüsteemis kui ka kriminaalmenetluses jäänud alaealiste lepitamine suhteliselt marginaalseks. (Klopets ja Tamm 2010)

Lepitusmenetlus on oma olemuselt sarnane taastava õigusega, kuid viimase fookuses on võrdväärset ohver ja kurjategija ning samuti kaasatakse protsessi laiem ring inimesi, et seeläbi mõjutada kurjategijat võtma vastutust oma teo eest.

3. UURIMISTULEMUSTE ANALÜÜS

Antud peatükis antakse ülevaade uurimismeetoditest ja uurimuse valimist. Teises alapeatükis tuuakse välja uurimistulemused, mis põhinevad Pärnu kahe kooli näitel. Kolmandas alapeatükis on ekspertintervjuude kokkuvõte.

3.1 Uurimismeetod ja valim

Uurimusmaterjali kogumisel lähtuti triangulatsioonist, mis tähendab erinevatest allikatest ja erinevate meetoditega saadud andmete kasutamist (Creswell 2003:196). Töös juhendatakse meetoditriangulatsioonist, mis tähendab mitme meetodi kombineerimist ühes ja samas uurimuses ning selleks kasutati kvantitatiivset ankeetküsitlust ja kvalitatiivset poolstruktureeritud ekspertintervjuud.

Autori koostatud ankeet koosneb 14 küsimusest (vt lisa 1) ning aitab kogude andmeid noorte arusaamise kohta taastavast õigusmenetlusest ning suhtlemisest ja leppimisest kurjategijaga. Ankeet on jaotatud viite plokki:

- arusaamine taastavat õigusmenetlusest (küsimused 1, 2 ja 12) - peale lühikese ülevaate andmist taastavast õigusmenetlusest esitas autor noortele küsimusi taastava õigusmenetluse sisust ning sellest arusaamisest;
- karistuse ning kuriteo heastamise mõju kurjategijale ning kannatanule (küsimused 3-5) - milliseid karistusi sooviks noored kurjategijale, kes on nende vastu toime pannud vägivaldse kuriteo.
- ohvri suhtlemine kurjategijaga (küsimused 6 ja 7) - kuidas, kas ja mil viisil sooviks kuriteo ohvriks langenud noor tema vastu kuriteo toime pannud inimesega suhelda;
- kurjategijaga leppimise võimalikkus ning selle vajalikkus (küsimused 8-11) - kas noore arvates on võimalik tema vastu kuriteo toime pannud inimesega ära leppida ning kas leppimine aitab nii kannatanul kui ka kurjategijal kuriteo tagajärgedest üle saada;
- kuriteoohvri abi saamise võimalused (küsimused 13 ja 14) - kelle poole noored pöörduvad ning kelle poole pöörduksid, kui on langenud vägivalda ohvriks.

Küsimused 1, 2, 6 on valikvastustega, küsimused 3-6 ja 7-14 on poolavatud, et respondendid selgitaksid enda seisukohti ja avaldaksid arvamust.

Anketeerimiseks võttis töö autor ühendust kolme Pärnu kooli direktoriga. Selgitades, et sooviks nende kooli noorte seas läbi viia ankeetküsimustiku, milles peaks noored vastama küsimustele ohvriks langemise kohta ning aitaks küsimustele vastades hinnata taastava õigusmenetluse rakendamise võimalikkust noorte seas. Kolmest ühe kooli juhtkond ei olnud nõus, et nende noored ankeetküsimustikule vastaks, sest oli õppeveerandi lõpp ning õpilased olid koolitöödega koormatud, mistõttu viidi küsitlus läbi kahes koolis.

Ankeete jagati paberkandjal välja kokku 117. Valimi moodustasid Pärnu linna kahe kooli 8.-10. klasside õpilased, kes küsitluse ajal viibisid koolis ning küsimustele vastati anonüümselt. Ankeetküsimustikule vastas 59 poissi, mis moodustas kogu valimist 50,4% ning 58 tüdrukut moodustasid 49,6% vastanutest (vt tabel 1). Vastanud jäid vanusesse 14-16 ning valim oli juhuslik, töö autor ei küsinud enne küsimustike kätte andmist õpilastelt, kas keegi on langenud füüsilise vägivalla ohvriks.

Tabel 1. Küsimustikule vastanud poiste ja tüdrukute osakaal.

Sugu	Vastanute arv	Osakaal
Poisid	59	50,4%
Tüdrukud	58	49,6%
Kokku	117	100%

Ankeetküsitlust analüüsitakse statistilisel meetodil, milleks kanti vastused Microsoft Excel tabelitesse ning arvutati välja vastanute osakaal.

Samuti koguti andmeid kvalitatiivse poolstruktureeritud ekspertintervjuu abil. Intervjuude eesmärgiks on selgitada välja ekspertide arvamus lepitusmenetluse toimimise ning taastava õigusmenetluse programmide rakendamise võimalikkusest Eestis. Intervjuu viidi läbi ühe Lääne Ringkonnaprokuratuuri prokuröri, kahe Lääne prefektuuri alaealiste vastu ja alaealiste poolt toime pandud kuritegude uurijaga ning kahe ohvriabitöötajaga. Intervjuu sisaldas 7 küsimust (vt lisa 2), mis olid koostatud antud lõputöö jaoks. Küsimused hõlmasid alaealiste kohtlemist kriminaalmenetluses ning lepitusmenetluses, samuti lepitusmenetluse rakendamise ning taastava õigusmenetluse programmide rakendamise võimalikkust ning

sobivust eesti ühiskonda. Vestluse käigus oli töö autoril võimalus korrigeerida mõnda küsimust, et intervjuueeritaval oleksid need paremini mõistetavad. Vajadusel esitati lisaküsimusi. Ekspertintervjuud viidi läbi individuaalselt ajavahemikus 10.03.2014 kuni 21.03.2014. Intervjuueeritavatega lepidi kokku, et intervjuusid kasutatakse anonüümsetena ning seetõttu on ametnikele antud leppenimed: intervjuueeritav 1, intervjuueeritav 2, intervjuueeritav 3, intervjuueeritav 4, intervjuueeritav 5. Ekspertintervjuusid analüüsitakse tematiseerimise teel. Analüüsitakse teksti sisu, teemade korduvust ja kattuvust, millest tulenevalt eristatakse põhiteemad.

3.2 Ankeetküsitluse tulemused

Arusaam taastavast õigusmenetlusest ja selle rakendamisest. Küsimustikuga selgitati välja alaealiste enda hinnang taastava õiguse mõistmise kohta ning seda kontrolliti valikvastustega. Peale lühikest ülevaadet ning selgituste andmist füüsilisest vägivallast ning taastava õigusmenetluse põhimõtetest enne anketeerimist vastas 24 poissi, mis oli poiste koguarvust 40,7%, et nad saavad taastava õigusmenetluse mõistest ja peamistest põhimõtetest aru osaliselt ning 35 poissi ehk poiste valimist 59% vastas, et saavad täielikult aru. Tüdrukute puhul oli vastanute jagunemine osaliselt arusaanuteks ning täielikult restoriativõigust mõistnuteks täpselt pooleks ehk mõlemat varianti vastas 29 tüdrukut. Kogu valimi lõikes oli osaliselt arusaanuid 53 ehk 45,3% ning neid, kes mõistsid täielikult 64 ehk kogu valimist 54,7%. Neid, kes üldse midagi aru ei saanud, õpilaste hulgas ei olnud (vt tabel 2).

Tabel 2. Arusaamine taastava õigusmenetluse mõistest.

Arusaamine	Poisid (%)	Tüdrukud (%)	Kokku (%)
Osaliselt	24 (40,7%)	29 (50%)	53 (45,3%)
Täielikult	35 (59%)	29 (50%)	64 (54,7%)
Ei saa aru	-	-	-

Võrreldes tabelis 2 taastava õigusmenetluses mõistest täielikult aru saavate poiste osakaalu küsimusega, mis on nende arvates taastav õigusmenetlus, siis 43 poissi, mis on poiste valimist 73%, valisid taastava õiguse põhimõtte kohta õige vastusevariandi. Tüdrukutest valis õige vastuse 32 ehk 55,2% ning kogu valimist moodustas taastavast õigusmenetlusest õigesti arusaanuid 65 ehk 55,6% (vt tabel 3).

Rääkides noortele taastavast õigusmenetlusest, võib välja tuua, et kui poiste hulgas oli eelneva küsimuse juures enam vastatud variandiks see, et nad saavad taastavast õigusmenetlusest täielikult aru, siis 43 poissi, mis tegi poiste valimist 73%, vastasid taastava õiguse ühele peamisele põhimõttele küsimusele õigesti. Tüdrukuid vastas õigesti 32 ehk 55,2 % ning kogu valimist oli õigeid vastuseid 65 ehk 55,6%. Antud küsimuse juures said õpilased valida mitu vastusevarianti, kuid mitte keegi, kes arvasid end taastavast õigusmenetlusest täielikult aru saanuks, ei jätnud välja õiget vastust teise küsimuse juures. Neist 17 lisasid veel vastuse variandina lisaks võimaluse kannatanul kurjategijale karistus määrata, mida autor ei pea täiesti valeks vastuseks. Võib öelda, et noored saavad taastavast õigusmenetlusest aru ning enamused suudab valida õige vastuse taastava õigusmenetluse mõiste kohta. Siiski vajab noortele veel selgitamist, mis on kurjategija karistamine ning kes saab kurjategijale karistuse määrata.

Tabel 3. Taastavast õigusmenetlusest arusaamine

Taastava õigusmenetluse mõiste	Poisid (%)	Tüdrukud (%)	Kokku (%)
Võimalus karistus määrata	15 (25,4%)	22 (38%)	37 (31,6%)
Konflikti lahendamine, leppimine, kogukonda lõimumine	43 (73%)	32 (55,2%)	65 (55,6%)
Ainult kurjategijaga tegelemine	1 (1,7%)	2 (3,4%)	3 (2,6%)
Omaohtuga lahendamine	-	2 (3,4%)	2 (1,7%)

Taastava õiguse põhimõtete kasutamise kohta vastas 72,6% noortest, et seda on kõikide vägivallakuritegude puhul võimalik rakendada. 26,5% noortest aga oli arvamusel, et see ei ole võimalik raskete kuritegude puhul nagu tapmine (7 noort), vägistamine (4 tütarlast) ja püsiva füüsilise vigastuse või hingelise trauma põhjustamise korral (5 vastanut). Samuti toodi välja, et taastav õigusmenetlus ei sobi varaste, alkohoolikute, narkomaanide ning vaimse puudega isikute ja raskesti kasvatatavate alaealiste puhul, mis näitab, et vastanu ei saanud küsimusest aru või ei lugenud seda korralikult läbi. Noorte põhjenduste kohaselt oleneb taastava õiguse rakendamine paljuski kuriteost ja inimesest endast, näiteks kui tõsised on kuriteo tagajärjed ja kas kurjategija pani teo toime meelega või enesekaitseks. Vastused on välja toodud üldistatult populaarsuse järjekorras. Eeltoodu põhjal saab väita, et noorte arvates on taastava õigusmenetluse kasutamine enamuse vägivallakuritegude puhul võimalik. Autori arvates on

alaealiste vastu toime pandud raskete vägivallakuritegude korral taastava õiguse rakendamine mitte soovitatav. Esmalt peaks seda ikkagi kasutama näiteks kehalise väärkohtlemise korral.

Karistused kurjategijale. Kurjategijale karistuse otsustamisel sooviks osaleda 35 poissi, mis on noormeeste valimist 59%. 5 poissi ehk 8,5% ei sooviks otsustamisest osa võtta ning 18 poissi ehk 30,5% ei osanud kindlat vastust anda. Üks noormees kirjutas muu vastusevariandi all, et kindlasti. Tüdrukutest sooviksid 33 ehk 57% olla osalised kurjategijale karistuse määramisel, 2 tüdruku ehk 3,4% ei sooviks osaleda ning 23 tüdruku ehk 40% võib-olla osaleksid. Noorte kogu valimist tahaks 57% otsustamisprotsessis osaleda, 6% ei sooviks ning 35% sooviks võib-olla osaleda. Poiste ja tüdrukute arvamused olid sarnased ning siit saab järeldada, et suurem enamus sooviks osaleda karistuse otsustamise protsessis kurjategijale, kes on põhjustanud füüsilist valu ja/või vaimset kahju. Kuna noored tahaksid avaldada enda arvamust karistuse määramise juures, siis tuleks autori hinnangul alaealistele selgitada, mis on karistamine, kuidas see protsess käib ning juhul kui noored on langenud ise vägivaldse kuriteo ohvriks, võiks küsida nende seisukohti karistamise osas.

Kuna alaealised, kes on langenud vägivallakuriteo ohvriks, soovivad osaleda protsessis, kus otsustatakse kuriteo tagajärgede ja kurjategija karistuse üle, siis järgnevalt tuuakse välja noorte arvamused õiglaste karistuste kohta vägivallakuritegude puhul (vt tabel 4).

Tabel 4. Noorte arvamus karistuste kohta vägivallakuritegude puhul.

Karistused vägivallakuritegude puhul	Poisid (%)	Tüdrukud (%)	Kokku (%)
Rahatrahv	40 (67,8%)	34 (58,6%)	74 (63,20%)
Vangistus	33 (55,9%)	37 (63,8%)	70 (59,80%)
Psühholoogi juurde suunamine	32 (54,2%)	38 (65,5%)	70 (59,80%)
ÜKT	32 (54,2%)	30 (51,7%)	62 (53%)
Erikooli suunamine	26 (44%)	30 (51,7%)	56 (47,90%)
Hoiatus	13 (22%)	6 (10,3%)	22 (18,80%)
Lastevanemate karistamine	6 (10,2%)	4 (6,9 %)	10 (8,50%)
Muu	-	-	-

Poiste poolt oli kõige enam valitud sobivaks karistamisviisiks rahatrahv, seejärel vangistus/tingimisi vangistus ning kolmandana arsti (psühholoogi) juurde suunamine ja

üldkasuliku töö tegemine. Tüdrukute poolt oli esmaseks variandiks valitud arsti juurde suunamine, seejärel vangistus ning rahatrahv. Seega nii poiste kui tüdrukute puhul olid esmasteks valikuteks samad variandid. Kogu valimist oli kõige enam vastatud, et kurjategija peaks saama trahvi (63,2%), seejärel vangistuse (59,8%) ning arsti (psühholoogi) juurde suunamise samuti 59,8%. Alaealised ei ole välja pakkunud ühtegi alternatiivi ette antud valikutele. Noorte arvates saab inimest mõjutada kõige enam läbi raha. Samamoodi on variantidena säilinud läbi ajaloo kasutusel olnud vangistus ning pigem tänapäevasem kurjategija psühholoogiline mõjutamine. Autori arvates on viimatinimetatu positiivseks märgiks, et alaealised näevad läbi psühholoogiga suhtlemise võimalust, et kurjategijat saab tulevikus õiguskuulekale teele suunata.

Ohvri suhtlemine kurjategijaga. Järgnevas tabelis (vt tabel 5) nähtub noorte arvamus kurjategijale määratud tegevuste kohta kuriteo heastamiseks.

Tabel 5. Tegevused kuriteo heastamiseks.

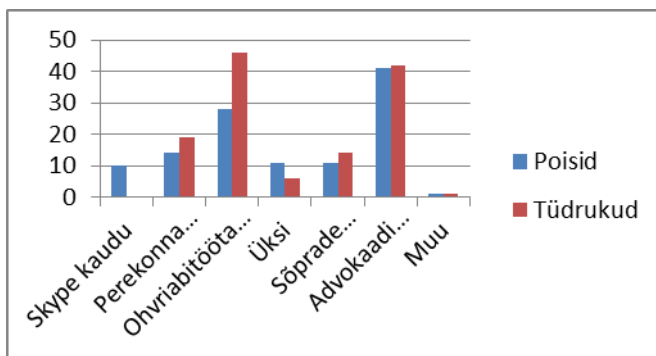
Kurjategija tegevused	Poisid (%)	Tüdrukud (%)	Kokku (%)
Tunnistab oma viga	32 (54,2%)	38 (65,5%)	70 (60%)
Vabandab	28 (47,5%)	40 (69%)	68 (58,1%)
Teeb riigile tööd	23 (39%)	32 (55,2%)	55 (47%)
Maksab mulle raha	33 (56%)	21 (36,2%)	54 (46,2%)
Aitab kodutöid teha	3 (5,1%)	-	3 (2,6%)
Muu	2 (3,4%)	-	2 (1,7%)
Ei tee midagi	1 (1,7%)	-	1 (0,9%)

Võimaluse korral, mil küsitluses osalenud saaksid kurjategijale määrata tegevuse, millega saaks kuriteo tagajärg heastatud, joonistub väga selgelt välja noormeeste ja tütarlaste erinevus. Kui 56% poistest sooviks kurjategijalt peale temale füüsilist valu põhjustanud intsidenti raha ning seejärel kurjategija poolset tunnistamist, et ta käitus halvasti ning vabandamist, siis tüdrukutest 69% sooviks kurjategijalt tehtud vea tunnistamist ning vabanduse palumist. Poiste ja tüdrukute valimist kokku saab järelda, et kõige enam, see on 60% vastuist, sooviks kurjategijalt oma vea tunnistamist, seejärel vabandamist, mis on 58,1% ning üsna võrdväärse tulemusena tahetakse kurjategija poolt riigi heaks töö tegemist 47% ja raha maksmist ohvrile 46,2%. Teised tabelis märgitud kuriteo heastamise võimalused ning variant, kus noor saaks ise kirjutada kurjategijale määratud tegevuse, on vähem tähtsad. Noortest üks

poiss arvas, et kurjategija peaks temast eemale hoidma ning teine noormees tahaks hüvitamist, kuid mida selle all silmas pidas, jäi töö autorile arusaamatuks. Seega võib järeldada, et noorte jaoks on tähtis see, et ta suhtleb kurjategijaga ning talle kurja teinud inimene saab tema ees vabandada. Noorte jaoks on oluline ka see, et kurjategija tunnistab oma viga, sest nad mõistavad, et lihtsalt vabandada võib igaüks ilma, et ta seda tõsiselt mõtleks. Seega saab üldistatult öelda, et enamusel noortel on valmisolek kurjategijaga kohtumiseks ning tema ära kuulamiseks, mis on taastava õigusmenetluse rakendamise juures olulisemaid asju. Samuti nähtub teooriast, et restoratiivõiguses on oluline vea tunnistamine ning ühiselt lahenduse leidmine.

Juhul, kui noor oleks ise langenud vägivallakuriteo ohvriks, siis poistest 56% oleksid nõus uuesti kurjategijaga kohtuma, samas kui tüdrukutest oli selleks valmis 15 vastanut ehk 26%. 33 tüdrukut ehk 57% pidas võimalikuks, et mingitel juhtudel nad oleksid valmis kurjategijaga taas kohtuma. Poistest pidas kohtumist kurjategijaga mõningatel juhtudel positiivseks 34% vastanutest. Nii tüdrukute kui ka poiste puhul jäi vastusevariant, et nad kindlasti ei sooviks kurjategijaga kohtuda, küllaltki väikeseks, mis oli vastavalt tüdrukutel 17% ning poistel 10%. Seega on noored valmis neid kehaliselt väärkohelnud kurjategijaga taas kohtuma, mis on nendevahelisel suhte loomisel ja kogukonnaga leppimisel esmatähtis. Kuna noored on suures osas nõus kurjategijaga uuesti kokku saama, siis autori hinnangul annab see aluse taastava õigusmenetluse elementide kasutamiseks, kui alaealine on sattunud isikuvastase kuriteo ohvriks.

Kuna taastava õigusmenetluse programmid võimaldavad kannatanul kurjategijaga suhelda just sellisel moel ja viisil, mis kannatanule meelepärane on, said õpilased otsustada selle üle, kuidas nad ise eelistaksid kurjategijaga suhelda vägivallakuriteo ohvriks langemise korral (vt joonis 6).

Joonis 6. Noore eelistused kurjategijaga suhtlemisel.

Skype kaudu ei soovinud kurjategijaga suhelda ükski tüdruk, samas olid selleks valmis 10 poissi, mis teeb poiste valimist 17%. Perekonna juuresolekut kohtumistel sooviks 19 tüdrukut, mis on 32,8% ning 14 poissi ehk poistest 23,7%. Tüdrukutest 79% sooviks, et kohtumisel osaleks ohvriabi töötaja, mis oli ka tüdrukute hulgas populaarseim vastusevariant. Poistest soovis ohvriabitöötaja juuresolekut 47,5%. Kohtumist kurjategijaga üksi oli eelistatuks märkinud 10,3% tüdrukutest ning 18,6% poistest. 24% tüdrukutest ning 18,6% poistest sooviks kurjategijaga suhtlemisel sõprade juuresolekut ning 72,4% tüdrukutest ja 69,5% poistest sooviks, et kohtumiste juures oleks kannatanu advokaat. Üks tütarlaps tõi enda eelistuseks selle, et ei sooviks kurjategijaga üldse suhelda ega rääkida ning üks noormees pakkus välja, et suhtlemist kuulaks keegi salaja pealt ilma kurjategija teadmata. Valitud variantidest lähtuvalt on näha, et enamus noori sooviks suhelda advokaadi juuresolekul, kuid eriti tähtsaks pidasid just tüdrukud, et kohal oleks ohvriabi töötaja. Seega on ohvriabitöötaja ja ka advokaadi roll taastava õiguse rakendamisel noorte jaoks olulise tähtsusega. Eelnevalt mainitud lepitusmenetluse programmidest lähtuvalt võimaldavad need noortel kasutada just sellist suhtlemist kurjategijaga, millist nad ise enda jaoks kõige mugavamaks peavad.

Kurjategijaga leppimine. Leppimise kohta kurjategijaga oli noortel väga erinevaid arvamusi. Kurjategijaga leppimise võimalikkuse kohta oli 47,5% ehk 28 poisi arvamus jaatav, seevastu 20,3% ehk 12 noormeest arvasid, et kurjategijaga ei ole võimalik ära leppida. 19 noormeest ehk poistest 32,2% pidasid leppimist küll võimalikuks, kuid ei ole selles kindlad ning tõid üldistatult põhjenduseks selle, et kõik oleneb kurjategijast, tema iseloomust ning kuriteo tõsidusest. Antud küsimusele vastanud tüdrukutest 20 ehk 34,5% arvasid, et kurjategijaga on võimalik ära leppida, kuid 16 tüdrukut, kes on valimist 27,6% arvasid, et kurjategijaga leppimine ei ole võimalik. 22 tüdrukut, kes pidasid leppimist võimalikuks, kuid ei ole selles kindlad, põhjendasid poistega sarnaselt, et see oleneb kurjategijast ja konkreetsest situatsioonist. Samas tõid tüdrukud välja olukorra, et kui kurjategija kahetseb tehtut või on tuttav siis on leppimine võimalik (6 tüdrukut). Poiste ja tüdrukute valimi arvamus kokku moodustab 41%, et kurjategijaga on võimalik ära leppida, 24% ei pea leppimist võimalikuks ning 41 noort ehk 35% on selles kahtlevad. Enamus noori oli eelnevalt välja toonud selle, et nad on nõus kurjategijaga uuesti kohtuma või kohtumine oleneb sellest, milline kuritegu on tema vastu toime pandud. Kui enamus noori on nõus kurjategijaga kohtuma, siis samas suurusjärgus noori on nõus kurjategijaga ka ära leppima. Leppimine kurjategijaga on tähtis saavutamaks taastava õigusmenetluse peamist eesmärki, milleks on kannatanu rahulolu ning kurjategija kogukonda taasintegreerumiseks.

Noorte seas oli kõige enam erinevaid arvamusi kurjategijaga leppimise ja tema paranemise seose osas. 33 noormeest arvasid, et kurjategijaga leppimine aitab kaasa tema paranemisele ning 23 poissi arvasid seevastu, et ei aita. Üks vastanuist valis mõlemad variandid, et leppimine aitab kaasa kurjategija paranemisele kui ka selle, et ei aita kaasa. Noormehed põhjendasid oma arvamusi üldistatult sellega, et leppimise korral mõistab kurjategija paremini oma tegu (14 poissi) ja suudab muutuda, kuna näeb, et temasse veel usutakse (6 poissi) ja et leppimine on kõigile kergendus (13 poissi). Üks noormees soovis läbi leppimise ka vaimset rahu kurjategijale. Noormehed, kes olid arvamusel, et kurjategijaga leppimine ei aita kaasa tema paranemisele, põhjendasid end üldistatult sellega, et kurjategija jääb vaatamata leppimisele ikkagi kurjategijaks (15 noormeest) ega muutu ning võib kellelegi veel viga teha (5 noormeest) ega võta kannatanu valu ära (3 noormeest). Tüdrukud aga olid vastuste põhjal rohkem leppimisaltid. 37 tüdrukut 58-st arvas, et kurjategijaga on võimalik leppida, 14 tüdrukut jäid arvamusele et leppimine ei ole võimalik. Tüdrukud, kes arvasid, et kurjategijaga leppimine aitab kaasa tema paranemisele, tõid põhjendusteks, et sellisel juhul kurjategija mõistab teo tagajärge (21 tüdrukut), see näitab kannatanu inimlikkust (3 tüdrukut) ja kurjategija mõistab läbi andestamise oma kuritegu (13 tüdrukut). Noored naised, kes arvasid, et kurjategijaga leppimine ei aita kaasa tema paranemisele, arvasid järgmist: kurjategija ei muutu (9 tüdrukut), talle andeks andmine innustab pigem uuesti kurja tegema (2 tüdrukut) ning kui kurjategija ise muutuda ei soovi siis ei ole võimalik temaga ära leppida (3 tüdrukut). 7 tüdrukut vastasid nii leppimise poolt, kui ka vastu, kuid põhjendused olid samad, mis juba eelnevalt välja toodud. Seega võib öelda, et enamus noori on arvamusel, et temale kurja teinud inimesega ära leppimine toob kaasa pigem head kui kahju. Leppimine aitab kurjategijal uuesti kogukonda sulanduda ning hoiab ära tema edasised kuriteod. Autori arvates aitab kannatanu ja kurjategija leppimine mõlemal eluga edasi minna ning kuriteo tagajärgedega toime tulla.

Leppimist omaealisega võrreldes leppimist täisealisega peab kergemaks 29 tüdrukut ehk 50% vastanud tüdrukutest. Põhjenduseks, miks leppimine on alaealisega lihtsam olid 8 tüdrukut välja toonud, et alaealine ei andnud endale aru mida ta teeb (vanuse tõttu), 13 tüdrukut arvasid, et omaealise on lihtsam suhelda ning seetõttu ka leppimine kergem ning 8 tütarlast olid arvamusel, et alaealist saab kergemini mõjutada. 12,1% tüdrukutest vastasid, et leppida on lihtsam täisealisega, sest täisealine mõistab oma teo tõsidust, on haritum ning mõistlikum. 22 tüdrukut, kes valisid vastusevariandiks, et mõlemaga on võimalik ühtemoodi ära leppida, moodustasid tüdrukute valimist 37,9%. Põhjenduseks toodi, et kõik inimesed on ühesugused

ning vanus ei mängi leppimise puhul mingit rolli. Poistest 35,6% ehk 21 poissi olid arvamusel, et alaealisega on leppida lihtsam, sama arv poisse oli arvamusel, et leppimine on lihtsam ikkagi täisealisega. 16 poissi ehk poiste valimist 27,1% olid arvamusel, et leppimine on mõlemaga ühtmoodi. Poiste puhul jagunesid arvamused alaealistega leppimise kohta järgmiselt: alaealine on mõjutatavam (8 poissi), tal on madal retsidiivsus (3 poissi), ta mõistab oma tegu (5 poissi) ning temaga on kergem suhelda kui täiskasvanuga (5 poissi). Täiskasvanuga leppimise kohta olid nad välja toonud, et täiskasvanud on haritumad ja mõistlikumad (10 poissi), nendega on lihtsam suhelda (5 poissi), täiskasvanu on kogenum (3 poissi), alaealine ei saa oma teost aru (2 poissi) ning alaealine ei tunnista oma vigu (2 poissi). 16 noormeest, kes arvasid, et mõlemaga on võimalik ühemoodi leppida arvasid, tähtis on inimese iseloom mitte vanus, tähtis on oma teo mõistmine. Kogu valimit kokku võttes olid noored arvamusel, et alaealistega on kergem leppida (42,7%), seejärel, et mõlemaga on võimalik ühe moodi ära leppida (32,5%) ning kolmandana, et täisealisega on kergem ära leppida (23,5%). Eelnevast saab järeldada, et noorte jaoks ei ole leppimise juures olulisem, kas kurjategija on alaealine või täiskasvanu. Oluliseks peetakse seda, milline on inimese iseloom ning suhtumine toimepandud kuriteosse. Autori meelest saaks seega taastavat õigusmenetlust rakendada alaealiste suhtes toime pandud vägivallakuritegude puhul, kus kurjategijaks võib olla nii alaealine kui ka täisealine, oluline on siinjuures hinnata teo sisu.

Kurjategijaga leppimisel võib esinda mitmeid takistusi (vt tabel 6).

Tabel 6. Takistused kurjategijaga leppimisel.

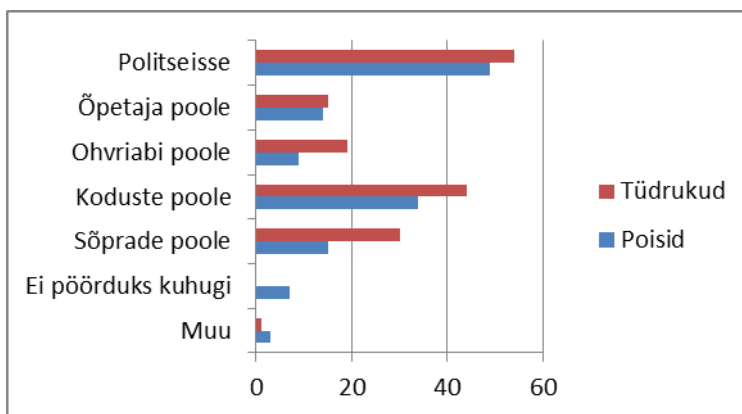
Takistused kurjategijaga leppimiseks	Poisid (%)	Tüdrukud (%)	Kokku (%)
Viha	39 (66,1%)	37 (63,8%)	76 (65%)
Kurjategija isiksus	36 (61%)	37 (63,8%)	73 (62,4%)
Kahju suurus	35 (59,3%)	35 (60,3%)	70 (60%)
Hirm	18 (30,5%)	38 (65,5%)	56 (47,9%)
Sõltuvussuhe	16 (27,6%)	15 (25,9%)	31 (26,5%)
Muu	2 (3,4%)	2 (3,4%)	4 (3,4%)

Vastanute arvamuse kohaselt on noormeeste suurimaks takistuseks, miks võib võimatuks olla kurjategijaga leppimisel, viha, mille tõi välja 66,1% vastanud poistest. Tekitatud kahju suuruse on märkinud 59,3% poistest ning kurjategija isiksuse 61% poistest. Tüdrukute puhul oli aga kõige võimalikumaks põhjuseks miks ei saa kurjategija leppida see, et on hirm

kurjategija ees. Antud vastusevariandi oli märkinud 65,5% tüdrukutest. Järgnesid viha, kurjategija isiksus ning tekitatud kahju suurus. Eraldi väärib märkimist asjaolu, et hirmu kurjategija ees tunnevad 65,5% vastanud tüdrukutest ja 30,5% poistest. Kogu valimit arvesse võttes oli noorte jaoks kõige raskem kurjategija leppida viha tõttu, mida märkis ära 65% noortest. Tüdrukute jaoks on suurimaks takistuseks kurjategijaga leppimisel hirm, poiste jaoks aga viha, millest võib järeldada, et poistel ja tüdrukutel on erinevad takistused leppimisel ning taastava õiguse rakendamise korral on need võtmesõnadeks, mida tuleb arvestada lepitamisele asumisel ning milliseid emotsioone peaks lepitaja noortel vähendama.

Abi saamine. Noor inimene, langes füüsilise vägivalla ohvriks võib abi saamiseks ja/või suhtlemiseks valida erinevaid kolmandaid isikuid, kelle abil olukorrale lahendus leida (vt joonis 7).

Joonis 7. Füüsilise vägivalla ohvrite abi saamise võimalused.

Tüdrukud eelistavad langes füüsilise vägivalla ohvriks pöörduda politsei poole (93%), seejärel räägiksid kodustega (75,9%) ning kolmandaks sõpradega (51,7%). Poiste puhul oli politseisse pöördumine samuti populaarseim vastus, millise valis poistest 83%. Seejärel järgnesid kodus rääkimine ning sõpradele rääkimine vastavalt 57,6% ning 25,4%. 7 poissi valisid vastusevariandina selle, et nad ei pöörduks kuhugi ning neist kaks olid mitte pöördumise jätnud ainukeseks variandiks. Üks tütarlaps oli lisanud, et tema pöördus nõustaja poole. Noored, kes kirjutasid omale sobiva variandi, tõid välja, et läheks ise kurjategijaga rääkima, lahendaks asjad omakohtu korras või et maksaks kätte. Tulemusest lähtuvalt on näha, et noorte meeste ja naiste abi saamiseks pöördumine erinevate inimeste poole on sarnane. Kuna noored räägiksid juhtunust politseile, siis autori hinnangul peab politsei olema valmis koheselt juhtumiga tegelema ning andma sellest teada ka alaealiste vanematele.

Juhul, kui noored oleksid langenud füüsilise vägivalla ohvriks, siis vajaksid nad nõustamist psühholoogi poolt, mida vastas 43,6% noortest. 40,2% vastanuist sooviks nõustamist ohvriabitöötaja poolt. Suur tüdrukute ja poiste arvamuse erinevus oli koolist vaba päeva saamises osas. 25 noormeest ehk poiste valimist 42,4% sooviks peale ohvriks langemist koolist vaba päeva, samas kui tüdrukute puhul oli vastavaks näitajaks 8 tüdrukut ehk 13,8%. 17% poistest ehk 7 noormeest ei soovi mingit abi ning 3 poissi soovisid head tööd politsei poolt. 2 tüdrukut arvasid, et abi ei ole vaja ja üks sooviks raha ning kahjude hüvitamist. Seega noored teadvustavad endale, et langedes vägivaldse kuriteo ohvriks, vajavad nad kellegi kolmanda inimese abi. Autori arvamuse kohaselt peavad seega ametkonnad rohkem alaealistele kannatanutele tähelepanu pöörama ning kindlasti nendele juhtunuga toime tulekuks erinevaid abivõimalusi pakkuma.

3.3 Intervjuude tulemused

Alaealise ohvri kohtlemine. Intervjueeritavatelt uuriti, mida nad peavad alaealiste vägivallaohvrite kohtlemisel oluliseks. Ametnikud jagunesid kaheks: ühed, kes nägid antud teemat lähtudes ainult oma tööst ja selle spetsiifikast ning teised, kes käsitlesid seda üldistades. Kaks vastajat, kes pidasid eelkõige silmas enda ametit, tõid välja, et väga tähtis on alaealiste vägivallaohvritega seotud juhtumites menetlustoimingute kiirus.

Intervjueeritav 3: Kõige tähtsam on menetluskiirus, kannatanuga seotud menetlustoimingud peaks olema tehtud paari päeva jooksul peale intsidendi juhtumist ning kannatanu politseis viibimise aega ning kordi peab olema võimalikult vähe.

Teised intervjueeritavad, kes nägid teemat laiemalt, pidasid enam tähtsaks seda, et ohvri süütunnet ei tohi suurendada, samuti ei tohi anda hinnanguid ning alaealistega suheldes tuleb arvestada nende erisusi. Samuti peavad menetlejad ja teised ametnikud, kes kuriteo lahendamise kontekstis ohvriga kokku puutuvad, olema rahulikud ning valima käitumisviisi, mis arvestab lapse vanust.

Intervjueeritav 1: Oluline on menetleja ja teiste menetlusosaliste (seaduslik esindaja, õpetaja, ohvriabi töötaja, tõlk, ekspert, kaitsja jne) poolne rahulikkus.

Lisaks on ohvriabi töötajatel arvamus, et peaks rohkem tegema järeltööd, et oleks kindel, et alaealine on taastunud füüsilise vägivalla ohvriks sattumisest.

Intervjueeritav 4: Inimesi, kes on pädevad, julged ja otsustamisvõimelised, kes lastega töötavad on liiga vähe.

Politseinike hinnangul saab ohvrit abistada teisi ametkondi kaasates, näiteks ohvriabi ja lastekaitsetöötajaid. Viimatinimetatu tõi välja ka prokurör, kes täpsustas, et lapsel peaks protsessi vältel olema tugiisik, kes temaga tegeleb.

Intervjueeritav 1: Peaks olema süsteem, mis võimaldab määrata vajadusel alaealistele ohvritele tugiisikuid, kes teda toetaksid ka pärast menetluse lõppu.

Lepitusmenetlus. Lepitusmenetluse kohta jagunesid ametnike arvamusel kolmeks vastavalt töökohale. Politseinikena töötavad intervjueeritavad tõid välja selle, et neil puudub otsene kokkupuude lepitusmenetlusega, sest selle rakendamise otsustamine kuulub prokuröri pädevusse.

Ohvriabi töötajad arvasid, et lepitusmenetlust kasutatakse hetkel liiga vähe. Samas ei täida lepitusmenetlus alati oma eesmärki, sest kui kurjategija ei ole lepituseks valmis ja ta teeb seda ainult karistusest pääsemiseks, siis ta ei süüvi selle tagamõttesse. Oluline aspekt lepitusmenetluse edukuse tagamiseks on ka lepitaja suhtumine oma töösse. Kui viimatinimetatu viib ennast juhtumiga põhjalikult kurssi, uurib toimunu laiemat tausta ning seejärel analüüsib protsessi sellele vastavalt, siis on see tulemuslik. Prokuröride arvamus ühtis ohvriabitöötajate hinnanguga ning nad nõustusid, ei väga oluline on lepitaja roll.

Intervjueeritav 4: Lepituse mõte ja tulemus oleneb suuresti selles, kas lepitaja soovib tõesti inimesi lepitada või ta teeb seda ainult selliselt, et nähtuks lepituse läbi viimine. Samuti ei tutvu lepitajad tihti prokuratuuris olevate toimikutega, mis muudab lepituse kvaliteedi kehvaks.

Intervjueeritav 1: Leian, et lepitusmenetlus on hea võimalus toimunud kurja heastada. /.../ Eks see ole meeskonnatöö, nii menetleja, lepitaja kui ka poolte (rikkuja/kannatanu) endi vahel.

Ohvriabi töötajad teevad enda hinnangul kõik, et ohvrit ja tema perekonda aidata. Kuigi lepitusmenetlus seda ei nõua kasutavad nad juba praegu omal initsiatiivil taastavast õigusmenetlusest tulenevaid võimalusi nagu ohvri ja kurjategija perekondadega kohtumine

ning nende omavahelise suhete reguleerimine. Samas rõhutavad ohvriabi töötajad, et praegusel hetkel on lepitamisega tegelevaid ametnikke liiga vähe, et abi vajavad noored saaksid piisavalt tähelepanu ja abi.

Prokurör tõi välja, et lepitust võiks kohaldada alaealiste poolt üksteise suhtes toime pandud füüsilise vägivalla puhul ning seda ei peaks kasutama perevägivalla puhul. Ka üks ohvriabitöötaja arvas, et lepitusmenetlust ei peaks kasutama perevägivalla korral. Autori hinnangul on lepitamine mõistlik mõnel juhul ka perevägivallaga seotud juhtumites (nt lapsevanem on last tutistanud, ning laps pöördub politseisse). Lepitamine tuleb sellistes olukordades läbi mõelda ning näha olukorra tausta. Korduvate vägivallatsemiste puhul kodus lepitamine oma eesmärgi ei täida.

Taastav õigusmenetlus. Enne arvamuste kogumist taastava õiguse kohta andis töö autor mõneminutilise ülevaate taastava õigusmenetluse mõistest, põhimõtetest ning programmidest. Kõik intervjuueeritavad nägid taastavas õigusmenetluses head ideed, kuid nii mõnigi jäi selle kasutamise võimalikkuse suhtes Eestis skeptiliseks. Enam kahtlust tekitas kas inimeste üldine olemus, haritus ning traditsioonid võimaldavad seda teha. Ühe politseiniku arvates võib takistuseks saada asjaolu, et kannatanu ei ole nõus kurjategijaga kohtuma. Ohvriabitöötajad tõid välja, et kogukonna kaasamine oleks raske.

Intervjuueeritav 4: Kogukonna lepitamine ning kogukonna kaasamise idee on hea, kuid kogukonna kaasamise juures tekib küsimus, et eesti inimeste väärtushinnangud ei vasta sellele.

Intervjuueeritav 5: Ma arvan, et noored (alates 14 aastased) on valmis taastava õiguse programmides osalema, kuid probleemiks saaks minu hinnangul vanemate lepitamine.

Prokuratuuris töötav intervjuueeritav leidis, et taastava õiguse rakendamise korral tuleb eelnevalt ühiskonnast selgitada selle eesmärgi ja tähendust ning protsessi tuleb riigi poolt kaasata laiem ring spetsialiste.

Intervjuueeritav 1: Kindlasti oleks edukuse eelduseks laialdane ühiskonna informeerimine sellest, millega on tegemist eriti just võimalikele kuriteo ohvritele, kes vajadusel kaastakse ka ise nendes programidesse.

Intervjueeritavad olid arvamusel, et taastavat õigusmenetlust võiks kasutada juhtudel, kui tegemist on alaealiste omavaheliste vägivaltatsemistega – väiksemad löömised, togimised jms. Siinkohal juhti tähelepanu ka koolivägivallale, millise aset leidmisel oleks taastava õiguse kasutamine igati põhjendatud. Ka autori hinnangul oleks just koolis toimunud vägivaldsete juhtumite lahendamisel taastava õiguse kasutamine asjakohane, sest laste konflikti lahendamisesse saaks kaasata ka teised õpilased, et panna laiem ring noori antud teemaga tegelema ja seeläbi luua tervemat koolikeskkonda. Mõlemad ohvriabitöötajad olid seisukohal, et taastavat õigusmenetlust ei peaks kasutama siis, kui kurjategija on täisealine. Samas ankeetküsimustikule vastanud alaealistest 43% arvasid, et täisealisega on kergem ära leppida kui alaealisega või mõlemaga ühtemoodi.

Ühe politseiniku ja prokuröri hinnangul võiks taastavat õigusmenetlust kasutada ka perevägivalla korral.

Intervjueeritav 2: /.../ tegemist on pereliikmete poolt pereliikmete vastu toime pandud kuritegudega.

Autori meelest tuleks perevägivalla esinemisel hinnata kindlasti konkreetset juhtumit, kui tegemist on lapse füüsilise karistamisega, siis on oluline selgitada vanematele selle mõju lastele ning õpetada nendele alternatiivseid karistamisviise. Kuna laps elab perekonnas edasi, siis perekondlikku õhkkonda saab pigem parandada läbi juhtunu analüüsimise ja vanemate harimise, kui vanemate kriminaalkorras karistamise. Samas saab sellises olukorras tegeleda ka lapsega ja selgitada välja tema käitumise motiivid ning vastavalt sellele talle anda abi.

Selle kohta, mida saaks intervjuus osalenud oma pädevuse piires ära teha taastava õiguse rakendamisel abistamiseks alaealist ohvrit nägid nii politseinikud kui ka prokuratuuri töötaja, et nemad saavad kõige rohkem alaealist aidata süüdlase välja selgitamisel ning selgitades mõlemale osapoolle taastava õiguse programmide olemust.

Intervjueeritav 2: Saaksin alaealisele ohvrile, tema lähedastele ning teo toimepanijale ning tema lähedastele selgitada taastava õiguse olemust, selle võimalusi ning selgitada välja kas osapooled oleks valmis taastava õiguse programmis osalema.

Intervjueeritavatest suur osa näevad taastava õigusmenetluse programmides võimalust vähendada füüsilise vägivalla juhtumeid ning pakkuda kannatanutele võimalust taastada rahulolu läbi kurjategijaga leppimise.

KOKKUVÕTE

Lõputöö annab ülevaate lepitusmenetlusest ja taastavast õigusmenetlusest ning selle kasutamise võimalikkusest vägivallakuritegude korral, kus kannatanuks on alaealine.

Noored langevad füüsilise vägivalla ohvriks mitmel põhjusel. Antud lõputöös on peamist kajastust leidnud õhtusel ajal tänaval toime pandud füüsilise vägivalla juhtumid, samuti füüsilise vägivalla seos perekonna ja sõpradega ning noorte tolerantsus vägivalla suhtes. Noored, kes käivad väljas õhtusel ajal langevad suurema tõenäosusega vägivalla ohvriks, kui need noored, kes on õhtuti pigem kodus. Peamiseks põhjuseks on noorte endi alkoholi või muu mõnuaine kasutamine ning samuti võib tõenäolisemalt ohvriks langeda juhul, kui alaealine viibib alkoholi või narkootikumide tarvitavate inimeste seltskonnas või lähiümbruses.

Lepitusmenetlus on protsess, mille käigus lepitatakse teise astme kuriteo osapooli, s.o kannatanut ja kahtlustatavat või süüdistatavat ning selle eesmärgiks on saavutada kokkulepe kahtlustatava või süüdistatava ja kannatanu leppimiseks ning kuriteoga tekitatud kahjude heastamiseks. Lepitusmenetluse kasutamine alaealistega seotud vägivallajuhtumites ei ole Pärnus tavaline. Aastast 2010 kuni 2014 kevad on Pärnus kohalike ohvriabitöötajate sõnul lepitusmenetlust rakendatud alaealistega seotud juhtumites viiel korral, millest kaks juhtumit on alaealise kannatanuga. Seda, et lepitusmenetluse võimalusi alaealistega seotud juhtumites rakendatakse liialt vähe on nentunud mitmed antud teemat uurinud inimesed.

Restoratiiv- ehk taastav õigus on probleemilahenduse mudelil põhinev käsitlus kuritegevusest kui nähtusest, mis hõlmab kuriteo osapooled ja ühiskonna tervikuna. Taastava õigusmenetluse eesmärk on parandada kuriteoga tekitatud kahju nii palju kui võimalik ja taastada suhted kurjategija, ohvri ja kogukonna vahel. Taastava õigusmenetluse programmid eeldavad kurjategija, kannatanu ning kogukonna suhtlemist. Läbi suhtlemise mõistetakse teineteist ning kuritegu kui probleem ühiskonnas leiab kõigile õiglase lahenduse. Taastavas õigusmenetluses on oluline roll lepitajal.

Lõputöö eesmärgiks oli anda ülevaade lepitusmenetlusest Eestis, alaealiste abistamise võimalustest läbi taastava õiguse ning teha ettepanekuid taastava õiguse kasutamiseks isikuvastaste kuritegude korral. Töö eesmärgi saavutamiseks analüüsis töö autor uurimuse raames läbiviidud kvantitatiivse ankeetküsitluse ja kvalitatiivse poolstruktureeritud

intervjuude andmeid. Autori hinnangul sai töö eesmärk täidetud. Lõputöös püstitas autor uurimisküsimuse – kuidas siduda ja kasutada taastavat õigusmenetlust alaealiste vastu toime pandud vägivaldsete kuritegudega? Autori arvamuse kohaselt leiti töö käigus uurimisküsimusele vastus.

Uurimuse ülesannetest lähtuvalt jõuti järgnevate tulemusteni:

1. Lepitusmenetluse kasutamine alaealistega seotud kuritegudes.

- Puudub kindel praktika, millised juhtumid peaks lahendama lepitamisega.
- Ekspertide hinnangud lepitusmenetluse kasutamise kohta on erinevad.
- Alaealistega seotud juhtumites kasutatakse lepitusmenetlust väga harva.
- Kannatanul on võimalus valida, kuidas kurjategijaga suhelda, kannatanu arvamusega arvestatakse.

2. Noorte arusaamine taastavast õigusmenetlusest.

- Üle poole ankeetküsimustikule vastanud noortest saavad aru taastava õigusmenetluse mõistest ja põhimõtetest.
- Natuke üle kolmandiku valimist arvasid, et taastavat õigusmenetlust ei saa kasutada raskete isikuvastaste kuritegude puhul nagu tapmine, vägistamine ning kui tekitatakse raskeid vigastusi.
- Mitte ükski küsitluses osalenud noor ei arvanud, et ta ei saa taastava õigusmenetluse sisust ja eesmärgist aru.
- Enne taastava õiguse kasutusele võtmist tuleks ühiskonnas inimesi selle põhimõtetest laiemalt teavitada.

3. Taastava õigusmenetluse rakendamise võimalused alaealiste vastu suunatud vägivaldsete kuritegude korral.

- Peaaegu kõik noortest oleks valmis osalema mingit tüüpi taastava õiguse programmis.
- Enamus noori on nõus kurjategijaga uuesti kohtuma või kohtumine oleneb sellest, milline kuritegu on tema vastu toime pandud.
- Enamus alaealisi on nõus kurjategijaga ka ära leppima.
- Noortele vajab selgitamist osapoolte lepitamise ning kurjategijale karistus määramise protsess.

- Umbes 3/4 noortest olid arvamisel, et taastavat õigusmenetlust võiks kasutada enamuste füüsiliste vägivalgakuritegude puhul, samas ametnike hinnangul võiks seda rakendada pigem alaealiste omavaheliste vägivaltatsemiste korral.
- Alaealised soovivad, et isikuvastase kuriteo toime pannud isik tunnistaks oma viga ja vabandaks.

4. Alaealisele vägivallohvri abi andmise võimalused.

- Noored pöördusid abi saamiseks esmajoones politseisse.
- Politsei on esimene, kellega kannatanu ametnikest suhtleb ning tema kaudu võiks alaealine teada saada lepitamise võimalikkusest.
- Prokurör peaks nägema juhtumeid, mida lepitusse saata.
- Lepitajad peavad lepitades minema juhtumisse süvitsi, et kannatanu ka reaalselt abi saaks.
- Juhtunuga toimetulekuks vajaksid noored nõustamist psühholoogi või ohvriabitöötaja poolt.

Töö autor teeb järgnevad ettepanekud:

Politsei- ja Piirivalveametile:

Korraldada koolitusi ning õppepäevi kannatanutega tegelevatele politseinikele, et neile selgitada lepitusmenetluse ning taastava õigusmenetluse rakendamise võimalusi, sest politseinik on esimene ametnik, kellega kannatanu kokku puutub. Politseinik, kes kannatanuga tegeleb, saab selgitada lepitamise sisu ning võimalikke programme, kus kannatanu osaleda saaks.

Riigikogu õiguskomisjonile:

Lepitusmenetluse võiks üle võtta taastava õigusmenetluse elemente. Kogukonna kaasamine võiks tuua retsidiivsuse languse, sest pärast kuriteo sooritamist saab kurjategija kannatanule ning kogukonnale selgitada oma teo põhjusi ning seeläbi ka ise mõista oma tegevuse tagajärgi. Kuna noored on nõus kohtuma ja leppima nii alaealise kui ka täiskasvanud kurjategijaga, siis noorte enda valmisoleks taastava õigusmenetluse rakendamiseks on olemas.

Toetudes töö tulemustele, võib teha ettepanekuid edasiste uurimissuundade osas. Antud uurimus ei hõlmanud alaealisi, kes oleks langenud mingi konkreetse füüsilise vägivallohvriks. Rääkides alaealistega, kes vägivallohvriks on langenud saaks ülevaate lepituse ja taastava õigusmenetluse rakendamisest ning selle võimalikkusest läbi kannatanu arvamuse.

SUMMARY

The current thesis contains 44 pages. It contains 34 referred articles. There are 6 tables and 7 drawings. The thesis gives an overview of conciliation proceedings and restorative law proceedings and the possibilities of using it in cases of violent crimes, where the victim is a minor. The objective of the thesis was to give an overview of conciliation proceedings in Estonia, the opportunities of helping minors through restorative law proceedings and to make suggestions about using restorative law proceedings in cases of violent crimes.

Conciliation proceedings are a process where parties to the criminal offences in the second degree are reconciled, i.e the victim and suspect or the accused and its objective is to reach an agreement to reconcile the suspect or the accused and the victim and also to alleviate damages.

Restorative or recovery law is an approach to crime as a phenomenon that encompasses the parties to the crime and the society as a whole, that is based on the model of problem solving. The objective of restorative law proceedings is to compensate as much of the damages as possible and to restore the relationship between the delinquent, victim and community.

Young people fall victim to violent physical crime for many reasons. The present thesis mainly reflects cases where the violent physical incident took place during night-time on the street, and also the connection between physical violence and family and friends, and additionally the youth's tolerance towards violence.

Following the assignment of the research, the following conclusions were reached: there is no fixed practice as to which cases should be solved by reconciliation and that conciliation proceedings are rarely used in cases involving minors. Over a half of the young people who answered the questionnaire understand the terms and principles of restorative law proceedings and almost all the young people would be prepared to partake in some sort of program dealing with restorative law. Most minors would be willing to reconcile with the perpetrator. None of the young people involved in the poll thought that they could not understand the content and objective of restorative law proceedings. The young would first turn to the police to receive help.

VIIDATUD ALLIKATE LOETELU

- Ahven, A., Kommel, K., Markina, A., Rannama, T., Salla, J., Surva, L., Sööt, M-L., Tamm, K., Tuisk, K., Vajakas, K. 2010. Kuriteohvrite uuring 2009. Tallinn.
- Ahven, A., Klopets, U., Kruusmaa, K-C., Leps, A., Lindsalu, P., Salla, J., Surva, L., Sööt, M-L. 2013. Kuritegevus Eestis 2012. Tallinn: Justiitsministeerium.
- Ainsaar, M. 2004. Väärkohtlemise ohvriks sattumise kogemused noorukieas. – K. Soo, D. Kutsar (toim). Seksuaalse väärkohtlemise kogemused ja hoiakud Eesti noorte hulgas. Tartu, 2004.
- Alaealiste mõjutusvahendite seadus, 28.01.1998, jõustunud 01.09.1988 - RT I 1998, 17, 264 ... RT I 2010, 41, 240.
- Braithwaite, J. (2002). Restorative justice and response regulation. New York: Oxford University Press.
- Bibas, S. 2012 The Machinery of Criminal Justice. Oxford University Press.
- Cohen, L. E., Felson, M. Social change and crime rate trends: a routine activity approach. – American Sociological Review, vol 44, August 1979, pp 588-608.
- Cook, C. R., Williams K. R., Guerra, N. G., Kim, T. E. & Sadek, S. (2010). Predictors of bullying and victimization in childhood and adolescence: Meta-analytic investigation. *School Psychology Quarterly*, 25 (2), 65-83.
- Creswell, J. 2003. Research design: Qualitative, quantitative and mixed method approaches. Thousand Oaks: Sage
- Cunneen, C. & Hoyle, C. 2010. Debating Restorative Justice. Oxford-Portland Oregon: Hart Publishing. Välja otsitud EBSCOhost andmebaasist 12.05.2012
- Ellonen, N., Salmi, V. Poly-Victimization as a Life Condition: Correlates of Poly-Victimization among Finnish Children. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* ISSN 1404-3858 Vol. 12, pp. 20–44, 2011.
- Haridus ja teadusministeerium. Taustaanalüüs kuriteokalduvuslike noorte kohtlemise poliitikale 2011.
- Heinsar, J. 2013. Laste heaolu. Statistikaamet.
- Kerganberg, E. Pikamäe, P. 2012. Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn
- Kesteren, J., Mayhew, P., Nieuwbeerta, P. 2000. Criminal Victimization in Seventeen Industrialised Countries. WODC.

- Klopets, U., Tamm, K. 2010. Kriminaalmenetluse lõpetamine leppimise tõttu. Justiitsministeerium.
- Kõiv, K. Õpilaste suhtumine kiusamisse ja kiusamiskäitumise iseloomustus. 2002. Lastekaitse Liidu projekt „Ei vägivallale“.
- Laulasmaa deklaratsioon. 2005. aastal justiitsminister Rein Langi ja siseminister Kalle Laaneti poolt alla kirjutatud deklaratsioon kuritegevusevastase võitluse eelistustest. Laulasmaa.
- Leps, A. Kriminaalmenetlus. Interneti lehelt kuriteoennetus.ee, välja otsitud 04.03.2014 Kriminaalmenetluse seadustik 12.02.2003, jõustunud 01.07.2004 - [RT I 2003, 27, 166](#) ... RT I, 04.10.2013, 5
- Lyle Keanini. 2011. ADR in Hawai'i Courts: The Role of Restorative Justice Mediators. Markina, A., Märtson, M. 2008. Alaealiste karistuse tulemuslikkus. Tallinn: Tartu Ülikooli õigusteaduskond Avaliku õiguse instituut.
- Marshall, T. 2009. Restorative Justice: an overview. In T.Newburn (Eds.), Key Reading in Criminology (pp. 719-725). USA: Willan Publishing.
- Ohvriabi seadus 17.12.2003, jõustumise aeg vastavalt § 35 - RT I, 18.04.2013, 2 ... RT I 2006, 60, 445.
- O'Moore, M., Kirkham, C. 2001. Self-esteem and its relationship to bullying behaviour. *Aggressive Behavior*, 27, 269-283.
- Rannaveski, A. 2007. Lepitusmenetlus – kriminaalmenetluse alternatiiv. Sotsiaaltöö, 5/2007, 8-13.
- Rodriguez, N. (2007) Restorative Justice at work: Examining the Impact of Restorative Justice Resolutions on Juvenile Recidivism. Sage Publications. Välja otsitud EBSCOhost andmebaasist 20.02.2014
- Saar, J. 2007. Kriminaalpsühholoogia. Tallinn.
- Salla, J. 2009. Kriminaalmenetluse lõpetamine otstarbekusest. Justiitsministeerium: kriminaalpoliitika osakond. Tallinn. Interneti leheküljelt www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=40844/Kriminaalmenetluse+l%F5petamine+otstarbekusest+2007-08+avalik.pdf välja otsitud 04.03.2014.
- Stevens, A., Kessler, I., Steinack, K. 2006. Review of Good Practices in Preventing the Various Types of Violence in the European Union. Report prepared for the European Commission, Contract Number JAI/D4/2004/04.

- Strömpl, J., Selg, M., Soo, K., Šahverdov-Žarkovski, B. 2007. Eesti teismeliste vägivalla tõlgendused. Tallinn.
- Talts, M., 2013. Alaealiste seksuaalse väärkohtlemise viktimoloogia. Tartu Ülikool.
- Tartu Ülikooli Õigusinstituut, EV Justiitsministeerium, EV Siseministeerium. 2004. aasta Ohvriuuring Eestis: põhitulemused ja järeldused. Tallinn 2005.
- Tomporowski, B., Buck, M., Bagen, C., Binder, V. 2011. Reflections on the past, present, and future of restorative justice in Canada.
- Vägivalla vastu võitlemise arengukava aastateks 2010- 2014. 2010. Eelnõu 05.03.2010 Tallinn.
- Wallis, P., Aldington, C., Liebmann, M. 2010. What have I done? A victim empathy programme for young people. Illustrated by Emily Wallis. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

TABELITE JA JOONISTE LOETELU

Tabel 1. Küsimustikule vastanud poiste ja tüdrukute osakaal.....	23
Tabel 2. Arusaamine taastava õigusmenetluse mõistest.....	24
Tabel 3. Taastavast õigusmenetlusest arusaamine.....	25
Tabel 4. Noorte arvamus karistuste kohta vägivallakuritegude puhul.....	26
Tabel 5. Tegevused kuriteo heastamiseks.....	27
Tabel 6. Takistused kurjategijaga leppimisel.....	32
Joonis 1. Kallaletungi/ähvarduse ohvrite osakaal vanuserühma järgi (protsent elanikkonnast).....	6
Joonis 2. Kui julgelt tunneb end noor minnes oma kodukandis üksi pimedas välja/tänavale.....	8
Joonis 3. Alaealiste suhtumine füüsilisse vägivalda	9
Joonis 4 . Ohvri iseloomustus.....	10
Joonis 5. Taastava õiguse mudel.....	13
Joonis 6. Noore eelistused kurjategijaga suhtlemisel.....	28
Joonis 7. Füüsilise vägivalda ohvrite abi saamise võimalused.....	32

LISA 1. Ankeetküsimustik

Tere!

Minu nimi on Marko Oja ja ma õpin Sisekaitseakadeemia Politsei- ja piirivalvekolledžis. Töötan Pärnu kriminaalpolitseis uurijana. Tahan Sinult küsida mõned küsimused. Kui Sa millestki ei saa aru, siis küsi ning ma selgitan. Küsimustele vastamine on anonüümne. Tee sobivale vastusele ring ümber.

Minu töö teemaks on **taastav õigusmenetlus ja laste isikuvastaste kuritegude ohvriks langemine**. Taastav õigusmenetlus tähendab seda, et kurjategija karistamise asemel keskendutakse rohkem süüdlase (kurjategija) ja kuriteo läbi kannatanu omavahelistele läbirääkimistele ja lepitamisele, mis on suunatud vastastikusele mõistmisele ja ärakuulamisele. Taastavas õigusmenetluses tegeletakse just süüdlase ja kannatanu omavaheliste inimsuhete loomisega. Eesmärgiks on see, et kuritegu mõistetakse hukka, kurjategija võtaks vastustuse tehtud teo eest ning ta taastaks või heastaks tekitatud kahju võimalikult suurel määral. Näiteks kui pahategija teeb kellegi mobiiltelefoni vms katki, siis selle heatamiseks peab ta mobiiltelefoni laskma ära parandada või uue ostma.

1. Kas saad aru taastava õigusmenetluse mõistest?

- a. Osaliselt
- b. Täielikult
- c. Ei saa üldse aru

2. Mis on sinu arvates taastav õigusmenetlus?

- a. Võimalus kannatanul kurjategijale karistus määrata
- b. Kuriteoga tekkinud konflikti lahendamine, kannatanu lepitamine kurjategijaga ja kurjategija kogukonda lõimumine
- c. Protsessi käigus ainult kurjategijaga tegelemine
- d. Omakohtu korras asja lahendamine

3. Millised karistused on Sinu arvates vägivallakuritegude eest õiglased? (Valida võid mitu varianti):

- a. Hoiatus
- b. Arsti (psühholoogi) juurde suunamine
- c. Üldkasulik töö (tasuta töö tegemine)
- d. Rahatrahv

- e. Vangistus / tingimisi vangistus
- f. Õpilase puhul erikooli suunamine
- g. Alaealiste puhul lastevanemate karistamine
- h. Muu .....

4. Kas tahaksid otsustada selle üle, millise karistuse saab kurjategija, kes on sulle midagi halba teinud?

- a. Jah
- b. Ei
- c. Võib-olla
- d. Muu .....

5. Milline võiks olla kurjategijale sinu poolt määratud tegevus, et kuritegu heastada?

- a. Aitab mul minu kodutöid teha
- b. Maksab mulle raha
- c. Peaks Eesti riigi heaks tööd tegema
- d. Peab minu ees vabandama
- e. Ei peaks üldse midagi tegema
- f. Peaks tunnistama, et ta käitus halvasti
- g. Muu .....

6. Kui oleksid ise langenud vägivallakuriteo ohvriks, kas oleksid nõus kurjategijaga uuesti kohtuma?

- a. Jah
- b. Ei
- c. Võib-olla

7. Kuidas tahaksid Sina kurjategijaga suhelda, kes on sulle haiget teinud? (Valida võid mitu varianti)

- a. Skype kaudu
- b. Perekonna juuresolekul
- c. Ohvriabitöötaja juuresolekul (ohvriabitöötaja on inimene, kes pakub ohvrile tuge)
- d. Üksi
- e. Sõprade juuresolekul
- f. Advokaadi (kaitsja) juuresolekul
- g. Muu .....

8. Kas Sina usud sellesse, et kurjategijaga, kes on Sulle haiget teinud, on võimalik ära leppida?

- a. Jah
- b. Ei
- c. Võib-olla (selgita) .....
- .....
- .....

9. Kas sinu arvates aitab kurjategijaga leppimine kaasa tema paranemisele?

- a. Jah (miks?) .....
- .....
- b. Ei (miks?) .....
- .....

10. Kummaga on sinu arvates kergem leppida, kas.... (Tõmba ring ümber ühele variandile ja põhjenda)

- a. alaealise kurjategijaga (miks?) .....
- .....
- b. täiskasvanud kurjategijaga (miks?).....
- .....
- c. mõlemaga ühtemoodi (miks?) .....
- .....

11. Mis asjaolud takistavad sinu arvates kurjategijaga leppimist? (Valida võid mitu varianti)

- a. Sõltuvussuhe (kurjategija on pereliige, sugulane, klassi- või koolikaaslane, õpetaja vm)
- b. Viha
- c. Tekitatud kahju raskus
- d. Hirm kurjategija ees
- e. Kurjategija isiksus (vaimupuudega, ülbe vm)
- f. Muu (nimeta) .....

12. Kas sinu arvates sobiks taastava õiguse rakendamine kõikide alaealiste suhtes toimepandud vägivallakuritegude puhul?

- a. Jah

b. Ei (milliste puhul ei sobi?) .....

13. Kuhu pöördusid abi saamiseks, kui langeksid ise vägivallakuriteo ohvriks? (Valida võid mitu varianti)

- a. Politseisse (ka interneti vahendusel)
- b. Õpetaja/klassijuhataja vm koolitöötaja poole
- c. Ohvriabitöötaja poole
- d. Räägiksin kodus
- e. Räägiksin sõbrale
- f. Ei pöörduks kuhugi
- g. Muu (nimeta).....

14. Millist abi sooviksid saada, kui langeksid ise vägivaldse kuriteo ohvriks?

- a. Nõustamine psühholoogi poolt
- b. Nõustamine ohvriabitöötaja poolt
- c. Vaba päeva koolist
- d. Muu (nimeta).....

15. Sinu vanus .....

16. Sinu sugu.....

LISA 2. Intervjuude küsimused

Pool struktureeritud intervjuu küsimused uurijatele, prokuröridele ja ohvriabi töötajatele

1. Mida peate alaealiste vägivallaohvrite kohtlemisel tähtsaks?
2. Mida arvate praegu kasutatavast lepitusmenetlusest?
3. Kuidas suhtute taastava õiguse ideesse?
4. Kas Teie arvates toimiks taastava õiguse rakendamine Eesti õigussüsteemis või mitte?
Miks?
5. Millistel alaealiste ohvritega seotud juhtudel oleks Teie arvates võimalik rakendada taastava õiguse programme Eesti õigussüsteemis?
6. Mida saaksite/tahaksite Teie oma pädevuse piires ära teha taastava õiguse rakendamisel abistamiseks alaealist ohvrit?
7. Kas näete võimalusi kuidas on võimalik alaealist ohvrit praegusest rohkem abistada?